

6473

**BELLUM
CATILINARIUM.**

—
**WOYNA
KATYLINOWSKA.**

Wolno drukować

Dnia 22 Czerwca 1824.

J. K. SZANIAWSKI.

R. S. D. J. W. P.

PROBY

Woywy Katyliuowskiej

SALLUSTYUSZA

TLUMACZONEGO

PRZEZ TEODOZEGO SIEROCIŃSKIEGO

Professora Szkoły Zamojskiej.

W WARSZAWIE,

DRUKIEM N. GLÜCKSBERGA.

KSIĘGARZA I TYPOGRAFA UNIWERSYTETU.

1824.

INSTYTUT
BADAŃ LITERACKICH PAN
BIBLIOTEKA

00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 73

Tel. 26-68-63

PROBY

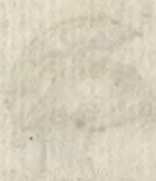
SALLES

TEKSTOWY

Prace Instytutu Bibliologicznego

Instytut Bibliologiczny

W WARSZAWIE

23.511

Instytut Bibliologiczny
Biblioteczna 11
00-246 Warszawa
Tel. 83 83 83

PRZĘDMOWA.

NIM póydzie do druku Sal-
lustyusz tłumaczony prze-
zemnie na ięzyk Polski, wraz
z textem i objaśnieniami, u-
myśliłem piérwéy podadź
do publicznéy poprawy nie-
które co naytrudnieysze
próby Woyny Katylin-
owskiéy. Staralem się ile mo-
żności, korzystać z celniey-
szych wydawców i tłuma-
czów Sallustyusza; lecz ce-
lujące między innemi i nay-
nowsze, iak mi wiadomo,

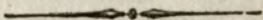
wydania : iedno Halskie ,
Professora Lange z Roku
1815, drugie Lipskie O. M.
Müllera z Roku 1821 szcze-
gólniéy mi posłużyły. Po-
równawszy pilnie text i wy-
kład obu tych znawców nie-
pospolitych ięzyka i staro-
żytności Rzymiskiéy, znalaz-
łem w nich rzadko gdzie
niezgodność w rozumieniu
myśli Autora, a wszędzie peł-
no światła i gruntownéy kry-
tyki; nie przeto iednak śle-
po ich trzymałem się w miey-
scach, którem uważał nie
dość iasno i trafnie przez

nich wyłożone. Porówny-
wając także tłumaczenia ie-
dne z drugimi, przekona-
łem się, że we francuzkich
prawie zawsze znika moc i
zwięzłość stylu Autora, a
myśli trudniejsze i zawi-
kłańsze są iakby odgadywa-
ne, tak ie musieli naciągać
tłumacze do swojego iuż
nieodmiennie ukształtowa-
nego ięzyka; w niemieckich
znowu przeciwnie, ięzyk
nadzwyczajnie obfity i tak
powolnie dajęcy się naginać
do wszelkich obrotów mo-
wy łacińskiéy, chociaż cale

od niéy odmienny, wprowadził niespracowanych tłumaczów w drugie nadużycie, iakiém iest zbytnia dosłowność mająca nacyjściéy sam tylko pozór grunto-wności. I dla tego przekłady francuzkie wydaia się za słabe i powierzchowne, a niemieckie przyciemne i tak napelnione wieloznacznika-
mi, że nieraz dla ich zrozumienia trzeba się udawać do textu. Gdy zaś nasz ięzyk co do właściwych sobie obrotów i sposobów mówienia, daleko łatwiéy niż inne

daie się zgodzić z łaciną, na
którę kształconym był
pierwiastkowo; śmiem tedy
nie pierwszy utrzymywać,
że z klasyków łacińskich,
zwłaszcza prozaicy, naypo-
dobniéy udadź się mogą w
tłumaczeniu polskiém; byle
to miało iakąkolwiek zale-
tę wierności myślom Auto-
ra i jasności stylu. Wtakiém
przekonaniu, tém śmieléy i
chętniéy poddaię ninieysze
próby kilkoletniéy pracy
pod sąd naszych znawców,
bez których światléy pomo-
cy i rady, możebym wolał

nigdy nie widzieć druko-
wanym moiego Sallusty-
sza.

**BELLUM
CATILINARIUM.**

**WOYNA
KATYLINOWSKA.**

BELLUM
CATILINARIUM.
PROËMIUM.

I. OMNES homines, qui 1) sese student præstare cæteris 2) animalibus, summa ope niti decet, vitam silentio 3) ne

1) *Omnes homines qui* tłumaczymy dosłownie *wszyscy ludzie, którzy*, bo chociaż, zdaie się, gładziéy, zwiézléy i logiczniéy powiedziecby można *ktokolwiek z nas pragnie* ale toby iuż nie było tak poważne zaczęcie.

2) Bergstrasser Wydawca Niemieckiego tłumaczenia Salustiusza przez Höcka przywiązuie do wyrazu *cæter* znaczenie iakoweyś wzgardliwości i poniżenia, wspieraiąc się na przywodzeniach z Klasyków Łacińskich; rozumie tedy, że wyrażenie *cætera*
1.

WOYNA
KATYLINOWSKA.
WSTĘP.

I. W SZYSCY ludzie, którzy pragną się wynieść nad nikczemność zwierzęcą, z całej mocy usiłować powinni, ażeby

animalia obeymnie wszystkie nayspodlejsze zwierzęta; gdy zaś sam Człowiek podług słów Cycerona *animal providum sagax* &c. okazuje w sobie nikczemność prawdziwie zwierzęcą puściwszy się na próżniackie i rozpustne życie: ztąd zdało mi się wyrazi *cætera animalia* nie iuż właściwie i dosłownie, ale raczéy przenośnie i z zastosowaniem do ludzi gnuśnych i rozwiązłych przełożyć.

3) Aby poznać, co tu właściwie znaczy wyraz *silentio* przywiodę objaśnienie Berg-

transeant, veluti pecora, quæ natura pro-
na atque ventri obedientia finxit.

Sed 4) nostra omnis vis in animo et
corpore sita est: Animi imperio, corpo-
ris servitio magis utimur. 5) Alterum
nobis cum diis, alterum cum belluis com-
mune est. Quo mihi rectius 6) videtur,

*strassera: vitam silentio transit; qui aut
nullam sui memoriam, aut sane non lon-
gam studet efficere; qui rem nullam gerit
notabilem.* I w tøy myśli napisał Tacyt
w życiu Agricoli *Venimus per silentium
ad ætatis terminos.* Co tak daie się nay-
dosłowniëy, ile można, tłumaczyć, do-
szliśmy nikczemnie do końca życia, albo
lepiëy, chociaż nie dość słownie *marnie-
śmy wiek nasz przeżyli*; wyraz *silentio*
małuië gnuśność i nieczynność niewartą
ludzkiego wspomnienia, a dającą się ie-
szcze mocniëy oznaczyć wyrazem *somno*
iak to widzimy w następującym rozdziele
w tøm wyrażeniu *dediti ventri atque somno.*

4) Obaczmy późniëy w iak rozmaitych
wyraz *sed* bierze się znaczeniach u Salu-
stjusza, często nawet iest tylko spóyui-

marnie życia nie przechodzili, iak bydlę-
ta z przyrodzenia pochylone ku ziemi i
hołdujące brzuchowi.

Wszak nasza cała moc i dzielność w du-
szy i ciele złożona. Duszę mamy do
rządu, ciało bardziëy ku posłudze. Pier-
wsza nam spólna z Bogami, drugie ze
zwierzęty. Dla tego, podług mnie, na-
leży nam raczëy wielkością dowcipu, niż

kiem, dwie oddzielne myśli lub opisy łą-
czącym, i służy im za samo przeyscie-
bez żadnego znaczenia.

5) Całą tę myśl można przywieść do
następującego wyrażenia: *Animo utimur
ad imperandum, corpore ad serviendum.*
*Duszę mamy do rozkazywania, ciało do
posługi czyli dusza w nas iest do rządu,
ciało ku posłudze. Utimur nie znaczy tu
używamy, ale mamy podobnie iak w wy-
rażeniu Alexander utebatur Aristotele
præceptore.*

6) *Quo mihi rectius &c.* I dla tego po-
dlug mnie iest lepiëy, rozsądney wielko-

ingenii quam virium opibus gloriam 7) quaerere, et quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere. Nam divitarum et formae 8) gloria 9) fluxa atque fragilis est: Virtus 10) clara aeternaque habetur.

ścią dowcipu, niż siłą dobić się sławy a zatem należy wybierać co lepszego. Wyraz *lepię* jest dobrze tu się tłumaczy przez *należy* raczćy iako powodowa przyczyna przez wniosek z nięj wypadający. Quo zamiast *Quare eo* albo *Qua propter*. *Ingenium* znaczy tu *dowcip* w nayobszernieyszćm znaczeniu obeymniący wszystkie zdolności moralne i umysłowe.

7) Tu *gloria* chwala znaczy *sławę* czyli *dobre* albo *wielkie imię* u ludzi.

8) *Et formae, i urody*. P. Lange Professor Halski zručnie objaśnia wyraz *formae* przez wyrazy *omnium rerum externum*, przez co się rozumieją wszelkie zalety zewnętrzne albo powierzchowne oddzielnie od wewnętrznych czyli istotnych, a które

siłą dobić się sławy, i przy takięj krótkości życia, pamięć nas iak naywięcćy przedłużyć. Bo zaleta z bogactw i urody przemiiająca i znikoma; rozum sławę i nieśmiertelność zyskuje.

należą do duszy, i takiemi są zalety rozumu i serca wydane pierwćy przez *opes ingenii* a potem przez *virtus*. Podobnie w Rozdziale 2gim wstępu do wojny Jugurtyńskięj prawie toż samo powtarza nasz Autor w dwóch wyrazach *praeclara facies* użytych zamiast iednego *forma*, co się za równo dobrze tłumaczyć daie, albo w obszernieyszćm znaczeniu przez *okazyłość piękną, wystawną* albo też właściwiey przez *Męzką urodę* która obiecuie siłę niepospolitą *opes virium*.

9) Wyraz *chwala* lub *sława* zbyt mocny byłby na *bogactwa i urodę*, zwłaszcza gdy *gloria* częścćo się bierze za próżną, a tu pewnie za *bardzo małą zaletę*, i nawet czasem znaczy *ozdobę* lub *samochwalstwo*.

10) *Virtus* podług objaśnienia O. M. Müllera toż samo co *vis animi* we 2ch początkowych rozdziałach znaczy u Sallusty-

Sed diu magnum inter mortalis certamen 11) fuit vine corporis, an virtute animi res militaris 12) magis procederet.

Nam et priusquam incipias, consulto, 13) et ubi consulueris, mature factus opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget.

usza tegość charakteru albo dzielny umysł, naybliżey zatem za rozum albo geniusz wziąć się może; bo u Rzymian temu szczególniēy przyznawano *virtutem* kto miał w całēy sile rozum przy mocnym charakterze, zwłaszcza, że tu Autorowi chodzi raczēy o sam *rozum*, nie o naszą pospolitą cnotę, która zawiera w sobie więcéy poczciwości, niż dzielnego umysłu. Wszakże iakkolwiek wysokie wyobrażenie przywiązywali Rzymianie do *Virtus*, to iednak nie dosięga cnoty Chrześciańskiēy za prawdziwy heroizm uważać się mogącéy. *Virtus clara habetur* domyslając się, *ab universis hominibus* rozum za sławny się poczytuie od ludzi a zatem sławę u nich zjednywa. Nie trafnie Müller

Długo iednak był wielki spór pomiędzy ludźmi, czy w wojnie pomocniejszą jest siła ciała czy dzielność rozumu.

Bo i przed każdēm przedsięwzięciem namysłu, i po namysłeniu się szybkości w wykonaniu potrzeba; tak jedno i drugie z siebie niedostateczne wzajemny potrzebuie pomocy.

tłumaczy znaczenie wyrazu *habetur* przez *possidetur retinetur* przydając potem dobre i należyte objaśnienie w tych słowach: *Animi vis parat memoriam gloriamque perpetuam.*

11) *Certamen.* Tu Müller zręcznie wspomina spór Ulissesa z Ajaxem tak pięknie opisany w Iliadzie Homera.

12) Tu *res militaris* sztuka woienna bierze się za *woynę* bo wcale nie jest w tém miejscu mowa o doskonaleniu sztuki woienney, ale o samēy pomyślności w wojnie, do którēy więcéy pomaga dzielność rozumu, niżeli krzepkość i moc ciała.

13) *Consilium* rada znaczy pierwiastkowo *przenikłość rozumu* przezorność bez

II. Igitur initio Reges, nam in terris
 1) nomen imperii id primum fuit, diversi,
 pars ingenium, alii corpus exercebant:
 etiam tum 2) vita hominum sine cupi-
 ditate agitabatur; sua cuique satis place-
 bant. Postea vero quam in Asia Cyrus,
 in Græcia Lacedæmonii et Athenienses
 cœpere urbes atque nationes subigere,
 lubidinem dominandi causam belli ha-
 bere, maximam gloriam in maximo im-
 perio putare; tum demum periculo atque
 negotiis 3) compertum est in bello plu-
 rimum ingenium posse.

któręy nie masz rady zdrowęy i rozsąd-
 nęy ani też bydź przezornym i radzić
 sobie lub drugim nie może, kto się nie
 umie namyślać czyli radzić u siebie; stąd
Consulere znaczy namyślać się rozważać.
Consultum iako skutek przezorności przez
 namysł i rozważę tłumaczyć się powinno.
Incipio zaczynać znaczy także przedsię-
 biorę bo od p rzedsięwzięcia wszystko się
 zaczyna.

II. W początkach tedy Królowie (bo
 pierwiastkowo takie wszędzie nazwisko
 mieli Panujący) różnie się oddawali ćwi-
 czeniom umysłu, lub ciała; i w ów czas
 ieszcze ludzie nie znali chciwości, każdy
 na swoim przestawał. Potem zaś, gdy
 w Azji Cyrus, w Grecyi Lacedemoni i
 Atenowie zaczęli podbiiać miasta i na-
 rody, z samęy żądzy panowania brać
 pochop do wojny i wielką sławę na
 wielkości Państwa zakładać; w tedy do-
 piero w niebezpiecznych i trudnych ra-
 zach przekonano się, że w wojnie rozum
 naywięcęy może.

1) *In terris* nie na ziemi ale po wszy-
 stkich Kraiach, wszędzie.

2) *Etiam tum &c.* co do słowa *w ów czas*
 też ieszcze ludzie żyli bez chciwości bo do-
 piero z czasem ludzie ze stanu pierwiastko-
 węy prostoty i przestawania na małym
 przyszli do zbytku i niczem nie nasytnęy
 żądzy dostatków i panowania.

3) *Negotia* znaczy tu kłopoty, przygody,
 z obecnego niebezpieczeństwa wynikające

- 4) Quod si regum atque imperatorum
 5) animi virtus in pace ita, uti in bello
 valeret, æquabilius atque constantius sese
 res humanæ haberent; neque aliud alio
 ferri, 6) neque mutari ac misceri omnia
 cerneret. Nam imperium facile his arti-
 bus 7) retinetur, quibus initio partum
 est. Verum ubi pro labore desidia, pro
 continentia et æquitate lubido atque su-
 perbia 8) invasere; fortuna 9) simul

Periculo tłumaczyć wypada przez liczbę
 mnogą iako położone zamiast *periculis* dla
 uniknięcia iednakowego zbiegu zakończeń.

4) W téy 2giéy części rozdziału Autor
 mówi nie iuż o wojnie i zdobywaniu Kra-
 iów ale o sprawowaniu władzy i iéy utrzy-
 maniu.

5) W Rzymie *Imperator* daleko więcéy
 znaczył niżeli nasz *Wódz* mający tylko
 dowództwo nad woyskiem. Obacz Dykcyo-
 narz starożytności przez Funke.

6) *Alius alio fertur* zamiast *in aliam par-
 tem, regionem* różni w różne strony uno-
 szą się, *leccq;* a przenośnie mówiąc *nie masz
 między nimi zgody.*

Gdyby też Królowie i Władcy równą
 mieli moc i dzielność umysłu w poko-
 iu iak w wojnie, byłoby iednostayniéy
 i stateczniéy na świecie; anibyśmy wi-
 dzieli wszędzie tyle niezgód, tyle ciągłych
 zmian i zaburzeń. Bo łatwo utrzymać
 się przy władzy tym samym sposobem ia-
 kim się iéy początkowo nabyło. Ale gdy
 kto z wytrwałego na trudy gnuśnym,

7) *Nam imperium facile his artibus &c.*
 to iest *virtute* czyli *ingenio* czego dopiero
 wymagał Autor po Królach i woysk Na-
 czelnikach.

8) *Superbia* w tém zwłaszcza mieyscu
 nie iest to prosta *duma* ale *chęć przewodze-
 nia* lub nawet samo *przewodzenie, tyranii*
 czyli *nadużycie władzy, gwałt, przemoc.*
Libido samowolność naprzeciw- położona
umiarkowaniu wydanemu przez *Continen-
 tia, qua se quisque intra legum continet*
 iak objaśnia P. Lange, *labor praca* albo
 raczej *pracowitość* a mówiąc o woiennych
 trudach *wytrwałość.*

9) *Fortuna* domyślając się *Regum atque
 imperatorum.*

cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono 10) transfertur.

Quæ homines 11) arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque somno, 12) indocti incultique vitam sicuti peregrinantes 13) transiere; 14) quibus profecto, contra naturam, corpus voluptati, anima oneri

10) *A minus bono ad optimum &c.* Te wyrazy oznaczające nierówny stopień upośledzenia i wyższości moralnej niezmiernie trudne do wydania w Polszczyźnie. Można by wzięwszy *minus* za *non* lepiej tak myśl Autora wyrazić: *od znikczemniałych do naysznamienszych władza przechodzi.*

11) *Quæ homines &c.* Lange tak objaśnienia to miejsce: *Rolnictwo lepiej się wie-dzie pod wpływem i przewodnictwem rozumu; tu zaś raczej powiedziećby należało, że we wszystkim rozum przewodniczy, rozrządza, wydaie rozkazy i plany.*

12) *Dediti ventri atque somno* naybli-ższy tekst *oddani obżarstwu albo zbytko-*

zumiarkowanego i prawego samowolnym i przewodzącym nagle się stanie; los jego wraz z obyczajami się zmienia. Tak zawsze władza od mniej godnych do naygodniejszych przechodzi.

Podobnież w rolnictwie, budownictwie żegludze wszystko ulega wyższości rozumu. Pomimo to iednak tylu widzimy ludzi co oddani obżarstwu i gnuśności bez nauki i obyczajów, iak wędrownicy przebywają życie; dla nich to, w brew przyrodzeniu, ciało rozkoszą, dusza jest

wi i gnuśności, ale obżarstwo czyli dogadzanie brzuchowi prowadzi do wszelkiej rozpusty, a gnuśność w texcie przez sen oznaczona początkiem jest i przyczyną próżniactwa. Można by zatem przyczynę przez skutek tłumacząc wyrazić oddani rozpuście i próżnowaniu.

13) *Sicuti peregrinantes, iak wędrownicy* w obcym kraju.

14) *Transiere* zamiast *transeunt* dla nadania więcej pewności i mocy opisowi mającemu się wystawić w chwili łążnię-

fuit. Eorum ego vitam mortemque 15) juxta aestimo, quoniam de utrâque siletur. 16) Verum enim-vero, is demum mihi vivere atque frui anima 17) videtur, qui alioquo negotio intentus, praecleari facinoris aut artis bonae 18) famam

szę, która zbyt prędko przemija, kładzie się niekiedy czas przeszły dokonany zamiast teraźniejszego. Podobnie dalej położone *fuit* namieyscu *est* iak gdyby chciał Autor powiedzieć, że *dusza stała się ciężarem*, azatem jest *istotnie ciężarem*.

15) *Vitam mortemque*. Tu by można dobitnię chociaż nie tak dosłownie powiedzieć *podług mnie czy tak żyć iak oni, czy nie żyć, wszystko to iedno*. Nie żyć położone zamiast *umrzeć* zawiera w sobie podwójne wyobrażenie *utrąty życia* lub *nie rodzenia się na próżno*.

16) Tu widzimy co znaczy *vitam silentio transire* życie marnie przepędzić tak iżby o nas nikt ani wspomniał. W tych kilku mocnych a prawdziwych rysach godnych pióra Sallustyusza widzimy obraz takiego życia przeciwko naturze, w któ-

ciężarem; takie ia życie i śmierć za iedno uważam bo w obu razach nikt nas ani wspomni. Zdaniem zaś moięm ten dopiero prawdziwie i dostojnie żyje, kto częmkolwiek silnie zajęty szuka sławy z pięknych czynów lub dzieł pożyte-

ręm oddawszy się rozpuście i próżnowaniu ludzie obdarzeni rozumem, bez nauki i obyczajów, w brew przeznaczeniu swojemu rozkoszliwie dogadzają ciału, a duszę mają za próżny tylko ciężar i zawadę. Tak żyjących na wstępie Rozdziału 1go porównał nasz Autor z bydlęty, a tu ich życie równa ze śmiercią.

17) *Frui anima* właściwie tłumacząc godnie używać duszy znaczy *vivere secundum naturam* to jest: żyć dostojnie czyli *iak należy*, nie zaś *contra naturam*, o częm było w poprzedzającym zdaniu, *frui anima* jest więc wyrażeniem wprost przeciwnego znaczenia poprzedzającemu *habere corpus voluptati, animam oneri*. Inaczę Müller i weale trafnie tłumaczy *frui anima* przez *fructum vitae capere*.

18) *Ars bona* znaczy tu iakie umysłowe

quærit. Sed in magna copia rerum
aliud alii natura iter ostendit.

Descriptio ingenii morumque Catilinæ.

Lucius Catilina 1) nobili genere natus
fuit magna vi et animi et corporis; 2)

zatrudnienie, naukę albo *umiejętną pracę*,
wreszcie dzieło naukowe pożyteczne, ia-
ko owoc *umiejętnej pracy*.

19) *Sed in magna &c.* W tém zdaniu za-
wiera się ważna dla każdego przestroga
aby nieprzedsiębrał nigdy, czego wykonać
nie zdoła, albo (najbliżej się trzymając
textu) do czego się nie urodził. Stąd wy-
raz łaciński *natura* najlepiej się tłumaczy
przez *własną* czyli *przyrodzoną zdolność*.

1) Katylina z domu Senatorskiego Ser-
giuszów wiodących ród od Sergesta To-
warzysza niegdyś Eneaszowego, urodził
się roku 647. Zał: Rzymu; był Kwestorem
Sylli w wojnie z Maryuszem roku 665.

2) *Vis animi* znaczy tu *moc i tęgość ducha*
unoszącą do wielkich i nadzwyczajnych

czynnych. A w wielkim mnóstwie zawo-
dów każdemu inną drogę własna zdol-
ność wskazuje.

Opis charakteru i życia Katyliny.

Lucyusz Katylina ze krwi szlachełny
zrodzony, miał wiele w sobie energii i

zamiarów która dobrze się wydaie przez
energię wyraz szczęśliwie w naszym ięzy-
ku z cudzoziemskiego przybrany. W po-
dobném znaczeniu *vis corporis* tłumaczy
się nie przez *siłę ciała* która byłaby naj-
mnieyszą zaletą naczelnika spisku, ale przez
żywość będącą drogim przyrodzenia darem
i niby duszą *siły* potrzebny w wykonaniu.
Müller tłumaczy to miejsce przez *valido*
animo et corpore. Dla uniknienia zbiegu
potrónego i w polszczyźnie może tu do-
brze da się przyswoić Francuzki obrót
mówienia, i najgładzieby powiedzieć;
Katylina... z wielką energią i żywością
łączył grunt serca zły i niepocziwy, ale
tym sposobem znikłoby *sed* w tłumacze-

sed ingenio 5) malo pravoque.

Huic ab adolescentia 4) bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis, grata fuere: ibique 5) juventutem suam exercuit. Corpus 6) patiens inedia, vigiliæ, algoris, supra quam 7) cuiquam credibile est: animus 8) audax, subdolanus, varius, cujuslibet rei simulator ac dissi-

niu. Możnaby też wytłumaczyć właściwie: *Miał wielką moc i duszy i ciała.*

5) *Ingenium grunt serca* będący zasadą charakteru, niekiedy za sam charakter się bierze i oznacza przyrodzone w nas usposobienie mniey więcej wychowaniem czyli nabytymi nałogami i skłonnościami zmienione. *Malus* zły w sobie, szkodliwy, *pravus* który na dobre nakłonić się nie da.

4) P. Lange przywodzi różnicę pomiędzy *Adolescentia* i *Juventus*. Pierwsze znaaczy *początkową i dorastającą młodość*, drugie *wiek zupełny dojrzały*, ale te wyrazy i znaczenia ich często się z sobą mieszają.

5) *Ibique* zamiast *in usque bellis* iak obiaśnia P. Lange, albo *in his flagitiis* iak znaydujemy u Müllera.

żywości ale grunt serca zły i niepocziwy.

Od lat młodzieńczych upodobane mu były wojny domowe, zaboje, grabieże, niezgoda w Obywatelstwie, i na tém całą młodość spędził. Wytrwały na głód, bezsenność, zimno do niewierzenia; zuchwały, podstępny, zmienny, w każdéj rzeczy obłudny i skryty; cudzego żądny,

6) *Corpus patiens etc.* w łacinie *corpus* nie tylko tu nie uymuie mocy, ale owszem pomaga do nadania rozmaitości mowie, u nas zaś *ciało* wyraz iakby mniey szlachetny niż *corpus* u Łacinników żadną miarą nie uydzie do wydania obrazu Katyliny wytrwałego na wszystkie niewygody życia, chybabyśmy tak powiedzieli: *Jego ciało było wytrwałem na głód etc.* które to wyrażenie zbyt słabe i opaczne, a wyrzutni łacińskiéj nasz język tem bardziéj tu nie ścierpi.

7) *supra etc.* *Nad wszystkie podobieństwo do wiary* czyli *nie do uwierzenia.*

8) *Animus audax.* Tu *animus* bierze się wyraźnie za samegoż Katylinę pod wzglę-

mulator, 9) alieni appetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus, satis loquentiae, 10) sapientiae parum. Vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc post dominationem 11) Lucii Sullae, libido maxima invaserat reipublicae capiendae, neque id qui-

dem jego sposobu myślenia i postępowania, nie równie zatem zwięzły i mocniejszy jest w polszczyźnie opuścić umysł który nie dobrze brać za osobę; byłoby to nawet przeciw naszemu zwyczajowi narodowemu.

9) *Cujuslibet etc.* dwa wielkie rysy charakteru Katyliny wydadają się po polsku prawie dosłownie, zamieniając tylko rzeczowniki łacińskie brane przymiotnie na przymiotniki polskie toż samo znaczące.

10) *Satis loquentiae* dosyć wiele mówności czyli *łatwości mówienia* domyślając się miał. Tu naśladowanie łacińskię wyrzutu wcale nie razi, owszem dodaje rozmaitości mowie bez ię zaciemnienia. *Vastus* dobrze objaśnia Müller przez *immensae cupiditatis*.

swego utratny, w namiętnościach popędliwy, dosyć mówności, rozwagi mało. W niczem nieznający miary, zawsze zachciewał rzeczy nadzwyczajnych, niesłychanych, niepodobnych. Po samowładztwie Lucjusza Sylli, napadła go niezmierna żądza o władnienia Rzeczypospolitey i tyle

11) *Post dominationem Sullae po samowładnym panowaniu Sylli.* Müller tłumaczy odkąd Sylla zaczął panować. Sylla niegdyś Kwestor Maryusza, w wojnie Jugurtyńskię r. 640—47 a namiestnik tegoż w wojnie Cymbryjskię r. 652. Za wybuchnieniem wojny Mitrydackię po straszliwych ze swoim niedawno Wodzem zartargach na jego ucieczce skończonych otrzymał przed nim r. 666 naczelnictwo na wojnę Mitrydacką; który szczęśliwie dokonawszy r. 669 wrócił co prędzëy do Rzymu zajętego już zbrojnie przez Maryusza w czasie swoiëy nieobecności. Musiał znowu uciekać Maryusz, a po jego śmierci w roku 669. oraz po zabójstwie Cynny roku 669 dwóch najpotężniejszych Sylli przeciwników, ogłosił się on sam Dyktatorem r. 671 nareszcie po trzech latach przywła-

bus modis adsequeretur, dum 12) sibi regnum pararet quidquam pensi 13) habebat. Agitabatur 14) magis magisque in dies animus ferox inopia rei familiaris, et conscientia scelerum: quæ utraque his artibus auxerat quas supra memoravi. Incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos 15) pessima ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam

szczonego panowania złożył Dyktatorstwo nad spodziewanie wszystkich, i w rok potem spokojnie życia dokonał w miasteczku *Puteoli*.

(12) *Dum* zamiast *dummodo* byleby.

(13) *Neque quidquam pensi habebat* czyli *et nihil pensi habebat* i bynajmniej na nic niezważał, żadnego nie miał względu. *Pensi* tu się kładzie przysłówkowo, pochodzi od *pensus* ważony, roztrząsany.

14) *Agitabatur etc.* burzyła się coraz bardziej ta zapalona głowa niedostatkiem domowym. Takby wypadło tłumaczyć najbliższy tekst biorąc *animus* nie za serce

torować sobie drogę do panowania, bynajmniej na to niezważał, iakim sposobem. Niepokoiły coraz bardziej tego zapaleńca niedostatek domowy i zgryzota sumienia, co oboje pomnożył przez ów sposób życia, o iakim wyżej wspomniałem. Podżęgały prócz tego zepsute obyczaje ziomków, których najzgubniejsze, a różne od siebie choroby, rozpusta i cheiwość trapiły.

siedlisko namiętności ale za *umysł* cały zajęty wykonaniem zamiaru przewyższającego siły. *Ferox* dobrze objaśnia Müller przez *qui nimium confidet, nihil metuit etc.*

15) *Quos luxuria atque avaritia vexabant* które to już zepsute obyczaje, rozpusta i cheiwość do szczętu niszczyły tak tłumaczy P. Lange; a wyraziwszy *mala* przez choroby, zarazy, dobrze się zamieni znaczenie słowa *vexabant* na ciężko trapiły; *quos* należące tu wyraźnie do *mores* bez zamiany w łacinie na *quam* domyślając się *civitate* lub odnoszenia do wyrazu *civitatis* jako położonego zamiast *civium*

de moribus 16) civitatis tempus admo-
nuit, supra repetere, ac paucis 17) in-
stituta 18) majorum domi militiaeque,
19) quomodo Rempublicam habuerint,
20) quantamque reliquerint, utque pau-
latim immutata ex pulcherrima pessima
ac flagitiosissima facta sit, disserere.

IV. Urbem Romam, sicuti ego accepi,
1) condidere atque habuere initio Tro-

można bezpiecznie obrócić i zastosować w
tłumaczeniu do ziomków, bo nie wprost
obyczaje, ale samychże ziomków dotyka-
ła wszelka panująca zaraza, a oni dopiero
wydawali i nosili na sobie cechę takowe-
go zepsucia obyczajów wieku.

16) *Quoniam moribus etc.* Tłumaczy się
dosłownie *gdy mi przyszło wspomnieć o*
obyczajach naszej Rzeczypospolitej. Tem-
pus czas znaczy także *okoliczność* lub *spo-*
sobność nadarzoną.

17) *Paucis disserere* krótko opowiedzieć
czyli opisać.

18) *Vetera instituta* dawne zwyczaje zło-
żone z tego *co się działo* a zatem bierze się
jedno za drugie.

Z rzeczy saméj wypadła, wspomnia-
wszy z okoliczności, iakie to u nas oby-
czaje, wyżéj zasięgnąć i w krótkości o-
pisać, co się też działo za naszych przod-
ków, iak oni Rzeczpospolitą zarządzali
wpokoju i woynie, iak potężną ją zоста-
wili, i iak potém stopniami zmieniona
z naypiękniejszego i kwitnącego stanu
zeszła na ostatnie zepsucie i hańbę.

VI. Miasto Rzym, iakem się ją doczy-
tał, założyli i zamieszkali początkowo

19) *domi militiaeque* właściwie *w domu*
i w obozie albo *przenośnie w pokoju i w*
woynie.

20) *Quomodo Rempublicam habuerint*
zamiast *administraverint* iak Rzplta *spra-*
wowali czyli *iak nią zarządzali, iak się*
rzządzili.

1) P. Lange rozumie że tu Sallustysz
poszedł za świadectwem Cefalona o któ-
rym wspomina Dyonizy z Halikarnasu, iak-
oby on wywodził początek Rzymu od
Troian z Eneaszem uszłych z Ojczyzny,
którzy drugiego wieku po Woynie Tro-

iani, qui, Aenea duce, profugi, sedibus incertis vagabuntur, cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi, postquam in una moenia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alius alio more viventes, incredibile memoratu 2) est, quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus agris aucta satis prospera, satisque pollens videbatur, 3) sicuti pleaque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges populi que finitimi bello tentare, pauci ex amicis auxilio esse, nam ceteri metu perculsi a periculis aberant. At Romani domi militiaeque, 4) intenti festinare, pa-

iańskięy założyli to miasto pod naczelnictwem Rema syna Eneasza do czego właśnie stosują się wyrazy *sicuti ego accipi* znaczące niepewność i powątpiewanie samegoż autora o początku Rzymu.

2) Niepodobna wyrazić, opisać, bo tru-

Troianie, uchodni pod wodzem Eneaszem i bez stałych siedlisk tułacze, wespół z kraiovcami, ludem dzikim, bez praw, bez rządu, wolnym i niepodległym. Oni tedy razem w spólném mieście osiadłszy, chociaż odmiennego rodu, różnego języka, cale innego sposobu życia, nie do uwierzenia, iak łatwo w iedno się złali. Lecz gdy z czasem zamogłszy się w ludność, obyczaię, posiadłości, zwrócili oczy sąsiadów na swą pomysłność i wzrastającą potęgę, iak zwyczajnie bywa pomiędzy ludźmi, zazdrość z zamożności powstała. Zaczęć od Królów i pogranicznych ludów zaczęli doznawać napaści, mało kto z przyiaciół przybywał na pomoc, bo drudzy postradno sobie *wyobrazić* a zatęć *uwierzyć* czyli *nie do uwierzenia*.

3) Tu *videbatur* nie od *videor* ale od *video* pochodzi.

4) Tu poszedłem za punktuacją przyjętą przez P. Lange który uważał wyraz

rare, alius alum hortari, hostibus obviam ire, libertatem, patriam parentesque 5) armis tegere; post, ubi pericula virtute propulerant, sociis atque amicis auxilia portabant: magisque dandis, quam accipiendis 6) beneficiis amicitias parabant. Imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia 7) validum, Reipublicæ consultabant. Hi vel ætate, vel curæ similitudine PATRES

intenti należący do *festinare* a nie do *domi militiæque*; inaczej wypadłoby daż komę po *intenti*.

5) *Parentes* pochodzące od *pario* znaczy właściwie Rodziców albo krewnych czyli rodzinę a w obszerniejszym znaczeniu, przez Analogią tłumaczyć się może wyrazem *ziomkowie* bo składają naród będący jedną niby rodziną; podobnież *parricida* znaczące pierwiastkowo *Oycobójcę* przez analogią coraz daléj posuniętą używa się na oznaczenie zdraycy lub mordercy własney Oyczyzny.

chem rażeni od niebezpieczeństw stroni. A Rzymianie w domu i obozie, daléy dzielnie się krzątać, przygotowania czynić, iedni drugich zachęcać, wręcz nieprzyaciołom zachodzić; wolności, oyczyny i ziomków orężem bronić. Potem, kiedy iuż męztwem niebezpieczeństwa odegnali, szli znowu pomagać sprzymierzeńcom i przyaciołom; a więcéy udzielaiąc, niż biorąc pomocy, iednali sobie przyziacielskie związki. Rząd u nich był prawy z tytułem Królestwa; wybrani, których ciało osłabione wiekiem, ro-

6) *dandis accipiendis* zamiast *dando accipiendo*; możnaby te dwa wyobrażenia zbić w iedno i tak się wyrazić w tłumaczeniu, a *hoynie udzielaąc drugim wzaiemnę pomocy*, tak byłoby gładziéy i zgodniéy z myślą Autora, aleby się nieło dosłowności w wyrażeniu; którą, ile tylko można, zachować należy.

7) Późniéy dopiero w Rzymie *sapientia* zaczęła znaczyć *mądrość*, albo *naukę mądrości*, lecz za onych czasów zasadzała się

appellabantur. Post, ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis, atque augendæ Reipublicæ fuerat, in superbiam dominationemque 8) convertit,

całkiem na doświadczeniu, i zapewne iedno brano za drugie. Co też i w przykładzie zachować wypadalo, zwłaszcza gdy mowa o starych a prostych ludziach, którzy z wiekiem przez doświadczenie nabywają mądrości, nie przeto iednak zawsze na ludzi mądrych wychodzą.

8) *Superbia*, iakem iuż wyżej wspomniał, źle się tłumaczy przez *duma*, *pycha* które wcale nie obeymują znaczenia wyrazu *superbia* malującego tak dobitnie i zwięźle *samowładną przemoc*, *ucisk i przewođenje bez względu na wszelką słusznosc i prawo*, ani podług tego wyobrażenia *Tarquinius superbus* tłumaczyłby wypadalo przez *Tarkwiniusz pyszny* ale raczej *przewładny tyran i gwałtownik*. *Dominatio* prawie toż samo znaczy co *superbia* z tą różnicą że pierwsza wydaie się w samych tylko postępkach człowieka, druga

zum doświadczeniem silny, trzymali ster Rządu. Tych, czy dla wieku, czy też przez podobienstwo troskliwości, *Oycami* nazywano. Późniéy, gdy władza Królewska pierwiastkowo dla straży wolności i wzrostu Rzeczypospolitéy postanowiona przemieniła się w przemoc i

nawet w myśli, mowie, ruchu i ułożeniu ciała, i w tych ostatnich względach może się iakkolwiek wyrazić przez dumę. Jeszcze ma znaczenie *insolentia*, tylko, że się nie odnosi iak pierwsze do samych możnych, ale zupełnie iak *licentia*, do ludzi wszelkiego stanu, i dla tego dobrze się wydaie przez *zuchwałosc* albo *zbytnie pozwalanie sobie* które to wyrazy do najwyższych równie iak i do najniższych stanów zastosować można; owszem późniéy wyczytamy w mowie Cezara wystawionéy przez naszego Autora *in maxima fortuna minima licentia est* a zatem wyrazy *licentia*, *insolentia*, *insolescere*, odnosząc się do panujących znaczą zarówno *nadużycie Władzy*, iak widzimy przy końcu tego rozdziału.

immutato more, 9) annua imperia binosque imperatores sibi fecere. Eo modo minime posse putabant per licentiam insolescere 10) animum humanum.

VII. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis extollere, 1) magisque ingenium in promptu habere. Nam regibus 2)

9) *Immutato more* Müller objaśnia przez *immutata imperii forma*.

10) Dla braku czasu przyszłego w trybie bezokolicznym słowa *insolesco* położony jest na jego miejscu czas teraźniejszy tegoż trybu.

1) *Extollere se*, właściwie znaczące *wznosić się* czyli *iść w górę*, *wzlatywać* toż *podnosić się w dumę*. P. Lange tłumaczy trafnie przez *czuć się na siłach* *poczuwać swe siły* czyli *dobrze trzymać o sobie* a biorąc *ingenium* za *charakter* lub *spôsob myślenia* możnaby *ingenium magis in promptu habere* tak wydać po polsku *głośno* albo *wolniey zdanie swoje otwierać*.

2) *Regibus &c.* Lepiej tu mi się zdało użyć ogólniejszego wyrazu *panujących* ni-

samowładność, odmiennym obyczajem, zaprowadzili u siebie roczne Rządy o dwóch naczelnikach. Myśleli że tym sposobem zagrozi się już ludziom wszelka możność nadużycia władzy.

VII. Jakoż na ówczas począł każdy coraz się wyżéy wznosić i bardziéy się

żeli wytłumaczyć dosłownie, bo w polszczyźnie do wyrazu *Król* nie przywiązuje się wcale wyobrażenie władzy nadużytej, i nieograniczonej. U Rzymian imię Króla *Rex* w początkach wielkie, dostojne i szanowane podał w nienawiść *Tarkwiniusz* przewany *superbus* szczególniéj przez to, że bezprawnie Tron opanował. O takich to przywłaszczycielach samowolnie panujących jest tutaj mowa, że nie cierpią i obawiają się ludzi znamienitych. *Pizystrat* któremu w Atenach dano nienawistne przezwisko *Tyrana* za opanowanie wolnéj Rzeczypospolitej, sprawiedliwością i szlachetnym umysłem sprawując władzę naywyższą, umiał oceniać i wywyższać prawdziwą załugę. Toż *Milcyades*

boni, 3) quam mali suspectiores sunt semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed Civitas incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit; tanta cupido gloriae incesserat. Jam primum juvenus, simul laboris ac belli 4) patiens erat, in castris per laborem usu 5) militiam discibat: magisque in decoris armis et militaribus equis, quam in scortis atque conviviiis lubricum habebant. 6) Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domu-

chociaż bez tytułu Króla przez cały czas rządów swoich w Chersonesie nazywany był Tyranem ale sprawiedliwym. Takim władcom niczyja wyższość osobista nie straszna.

3) *Boni* tu znaczy ludzi z *geniuszem* i odnosi się do powyższego *ingenium* dla tego Lange objaśnia w tém miejscu wyraz *boni* przez *ingeniosi*, inaczej Müller

ze swą zdolnością wysadzać. Bo upamiętanych ludzie znamienici podlejrzańsi bywają, niżeli nikczemni, i zawsze im czyjakolwiek wyższość osobista jest straszna. Doczekawszy się tedy wolności Rzeczpospolita nadzwyczajnie prędko poszła w górę, tak wielka żądza chwały w nię się zaięła. A nadewszystko młodzież, skoro tylko mogła trudy wojenne wytrzymać, zaraz w obozie przez pracowitą wprawę uczyła się wojskowości: więcęć mając upodobania w okazałey zbroi i dzielnych koniach, niżeli w nierządzie i biesiadach. Otoż takim Ryce-

boni tłumaczy przez *fortes et gnavi*, a *mali*, przez *ignavi et virtutis expertes*.

4) *Belli et laboris* dwa wyobrażenia trudu i wojny zbite w jedno.

5) *Per laborem usu* praca czyli trud znaczy tu *pracowite ćwiczenie*; *usus* wprawa dopełnia znaczenia wyrazu *labor*.

6) *Habebant* odnosić można do *Juventus* wziętego zamiast *Juvenes*.

erat. Sed gloriae maximum certamen 7) inter ipsos erat: sic se quisque ferire, murum adscendere, conspici, 8) dum tale facinus faceret, properabat: 9) eas divitias eam bonam famam magnamque nobilitatem 10) putabant. Laudes avidi, pecuniae liberales erant: gloriam ingentem, divitias honestas 11) volebant. Memorare possem, quibus in locis maximas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit; quas urbes, natura munitas, pugnando ceperit; ni ea res nos longius ab incepto traheret.

7) *Certamen wyścigi zabiegi emulacya* czyli *współbieganie się o pierwszeństwo.*

8) *Properebat* spieszył tłumaczy się przez *pierwszy* lub *między pierwszymi*, czyli *iak nayspieszniejszy starał się razić nieprzyjaciela* i t. d.

9) *Conspici* zwracać na siebie oczy czyli *popisywać się.*

10) *Nobilitas* wyraża tu *znaczenie*, podobnie *iak nobilis vir* tłumaczy się przez *mąż znakomity.*

rzom żaden trud nie był niewyciężony, żadne miejsce zawadne, albo niedostępne, ani zbrojny nieprzyjaciel straszny; męstwem i dzielnością wszystko pokonywali. A o sławę największe były między nimi wyścigi; każdemu tedy szło o to, aby mógł pierwszy nieprzyjaciela razić, wdrzeć się na wały, popisać się ze swoją dzielnością; na tém oni bogactwa, na tém dobre imię i wysokie znaczenie zakładali; chcieli chwały, pieniędzy nieszczędli, sławę *iak* największą, dostatki pomierne mieć chcieli. Mógłbym tu wspomnieć *iak* nieraz *nayliczniejsze* nieprzyjaciół tłumy, lud Rzymski małą garstką rozgromił, *iakie* miasta z samego położenia warowne wziął szturmem, gdyby to mnie za daleko nie odwodziło od rzeczy zamierzony.

11) *Divitias honestas*, *Dostatki uczciwe* czyli *uczciwym sposobem nabyte* zwykle one bywają *pomierne.*

VIII. Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Ea res cunctas ex lubidine magis, quam ex vero, 1) celebrat obscuratque. 2) Atheniensium res gesta, sicuti ego aestimo, satis amplæ magnificæque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, 3) per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur. Ita eorum, qui ea fecere, virtus tanta habebatur quantam verbis eam potuere extollere præclara ingenia.

At populo Romano nunquam 4) ea

1) *Ex vero; verum* prawda bierze się u łacinników za *ślusznosc* iako grunt i zasada *ślusznosci*.

2) *Celebrat obscuratque*, co do słowa *wslawia lub zacinia* albo wiernie trzymając się samęj myśli *podnosi lub zniża*; Przyrostek *que* tłumaczy się przez *lub* gdy dwa różnoznaczące wyrazy połącza.

3) *Scriptorum magna ingenia* rozumieją

VIII. Ale niezawodnie los we wszystkim włada, on rzeczy wszystkie na świecie raczy, niż podług *ślusznosci* wslawia samowolnie lub zaćmiewa. Atenów dzieła iak ja uważam, musiały bydz wcale znamenite i *świetne*, iednakowoż cokolwiek niższe od roznoszący ie *ślawy*. Lecz że tam się znaleźli wielcy pisarze, czyny Atenczyków po całym świecie za najślawniejszy są gloszone. Stąd Bohatyrów ich dzielność tak wielką się wydaie, iak ią podnieść zdołały wyższe dowcipy.

A u Rzymian nigdy téj sposobności

się tu szczególniey Dzieiopisarze nie wyłączaiać iednak Poetów i Mowców.

4) *Nunquam* domyslaiać się *illis temporibus* stosuje się tylko do owych czasów Rzeczypospolitęy iakby położone było zamiast *haud* albo *non* wszakże P. Lange dla uniknienia dwuznacznosci wyraz ten zbyt ogólny radzi zamienić na *nondum* zamiast którego nawet mógł on zostać wtrą-

copia 5) fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus 6) maxime erat. Ingenium nemo sine corpore exercebat. Optimus quisque facere, quam dicere, sua ab aliis benefacta laudari quam ipse aliorum narrare malebat.

IX. Igitur domi militiaeque boni mores colebantur. Concordia maxima minima 1) avaritia erat. Jus bonumque 2) apud

conym przez pomyłkę przepisujących zwłaszcza za wprowadzeniem skrótów do piśma. — Lecz nasze *nigdy* równie iak łacińskie *nunquam* wyrażać może najwyższy stopień przeczenia, i toż samo znaczyć *co wcale nie, bynajmniej*. — Dodawszy wyraz *ieszcze* do *nigdy* wyjaśni się myśl Autora mówiącego tu o dawnych czasach.

5) *Copia* znaczy tu *łatwość sposobność* czyli *dogodność*.

6) Rozumieją się przez *quisque maxime negotiosus* ludzie *nayczynniejsi* w narodzie wstawiający się wojennemi lub obywatelskimi czynami, którzy byli zawsze w nieustannych obrotach.

ieszcze nie było, bo *naymocniejsze* głowy miały też *naywięcący* zatrudnienia. Nikt nie pracował samym tylko umysłem. *Nayznakomitsi* ludzie działać, niż pisać, za swoje piękne czyny być od drugich wielbieni, niżeli czyie sami opowiadać woleli.

IX. Otóż w domu i obozie dobrych obyczajów ściśle przestrzegano; zgoda tam była *naywiększa*, *chciwości* żadney. *Prawość* i *cnota* nie tyle u nich się opierała na prawach co na gruncie serca. *Krótkie* poróżnienia, *zatargi* z *nieprzyjaciołmi* wiedli, sami pomiędzy sobą o

1) *Minimus* *naymniejszy* bierze się za *żaden* podobnie iak *minime* tłumaczy się przez *wcale nie* czyli *bynajmniej* a *minus* lub *parum* przez *nie*.

2) *Jus* podług objaśnienia Müllera *quod verum rectum et æquum est, bonum quod utile Reipublicæ* na co przywodzi on z *Wojny Jugurtyński* Rozdział 55 *ex æquo bonoque* lecz w obu razach *bonum* prawie toż samo

eos non legibus magis, quam natura, 5) valebat. Jurgia, discordias, simultates cum hostibus exercebant; cives cum civibus 4) de virtute certabant. 5) In suppliciis 6) Deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, æquitate, 7) seque remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxima documenta hæc habeo, quod in bello sæpius vindicatum est in eos, qui contra

znaczy co *æquum*. Lepiej tłumaczy to P. Lange przez *Recht und Billigkeit*.

3) *Natura* znaczy tu przyrodzone lub powzięte z wychowania skłonności, sposób myślenia, charakter albo grunt serca.

4) Rodacy z rodakami czyli sami pomiędzy sobą.

5) Piękne i zwięzłe wyrażenie łacińskie *de virtute certabant* prawie niepodobne do wydania w polszczyźnie. Łacinnicy daleko iaśniei i mocniei poymowali *virtutem* niżeli my wyższość osobistą, ani nasze *walczyć* nie odpowiada zupełnie łacińskie-

wyższość osobistą się ubiiali. W ofiarach Bogom wystawni, w domu oszczędni, dla przyjaciół wierni byli. Otdwie zasady ich postępowania i rządów Rzeczypospolitej; odwaga w wojnie, a za nadejściem pokoju sprawiedliwość. Czego ja mam te największe dowody, że w wojnie częściej się zdarzało karać tych, co wpadali na nieprzyjaciela przeciw zakazowi, lub nie natychmiast scho-

mu *certare* bo tylko prostą *walkę* oznacza o pierwszeństwo. Lepiej już maluje to wyobrażenie mniei u nas używane słowo *ubiiać się* wyrażające największą usilność i spółzawodnictwo.

6) *In suppliciis* przenośnie w oddawaniu czci Bogom.

7) Święta sprawiedliwość każe przynajmniej za nadejściem pokoju przebaczać krzywdy, a nie wetować. Biorąc *æquitas* w tém rozumieniu może się wydadź zarówno dobrze przez *sprawiedliwość* iak przez *umiarowanie* będące iey najpiękniejszym udziałem.

imperium in hostem pugnaverant quique tardius, revocati, proelio excesserant, quam qui signa relinquere, aut pulsī, loco cedere ausi erant; in pace, vero, quod beneficiis magis quam metu, imperium agitabant, et accepta injuria, ignoscere, quam persequi malebant.

X. Sed ubi labore atque justitia respublica crevit, 1) reges magni bello domiti, nationes 2) feræ et populi ingentes vi subacti, Carthago æmula imperii Romani, ab stirpe interiit, cuncta maria terræque patebant 3) sævire Fortuna ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile

1) *Crevit* nabrała wzrostu i siły czyli poszła w górę.

2) *Natio* Naród podług P. Lange obszerneysze ma znaczenie niż *lud* który może być częścią narodu. Przeciwnego jest zdania Dureau de la Malle, i na to przytacza mocne dowody; patrz przypisy do jego tłumaczenia.

dzili z bitwy na hasło odwrotu, niżeli co się opuścić chorągwie albo naparci ze stanowiska ustąpić wazylī; w pokoju zaś dobrodzieystwy raczėj a nie postrachem odznaczali swe Rządy, i poniesioną krzywdę przebaczać, niżeli ię mścić się woleli.

X. Lecz skoro woijnym trudem i sprawiedliwością Rzeczpospolita wzniosła się i zamogła, gdy wielowładni Królowie wojną pogromieni, dzikie narody i potężne ludy przemocą były uarmione, Kartagina współzawodnica ludu Rzymskiego ze szczętem zburzona i wszystkie morza i lądy stały otworem; srożyć się los i burzyć wszystko począł. Tym co takie trudy, niebezpieczeństwa

3) *Patebant* stały otworem to jest: były w mocy Rzymian. Przez *wszystkie lądy i morza* rozumie się świat cały w przybliżonem znaczeniu obejmujący wszystkie kraje pod ów czas znane Rzymianom, lub które tylko mógł oręż Rzymski zasiągnąć,

toleraverant, iis otium, 4) divitiæ, optandæ aliis, oneri miseræque fuere. Igitur primo pecuniæ, deinde imperii cupido crevit; ea quasi materies 5) omnium malorum fuere. Neque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas 6) subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere 7) edocuit. Ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, 8) sed ex commodo 9) æstimare; magis-

4) *Otium* stosuiąc nie do narodu, ale do osób szczególnych znaczy tu *swobodę, spokoyność* czyli *wolność od ucisku i boiaźni*. Müller przez *aliis* rozumie tu *Multitudini* dla rozróżnienia od *bonis* którym co innego iest pożądanem; na dowód czego przywodzi 65. Roz. woyny Jugurtyńskię.

5) *Materies grunt* czyli *istota rzeczy* bierze się za *wątek, osnowę* lub *początek i źródło*.

6) *Artes bonæ* bierze się za *virtutes*.

niepewność i srogość losu łatwo wytrzymali; głęboki pokóy i bogactwa drugim pożądanę obróciły się na ucisk i nędzę.

Naprzód tedy pieniądze, potém panowania żądza się zakrzewiła; i to było iakoby źródłem wszystkiego złego. Bo chciwość podkopała wiarę, porzuciwość i inne cnoty, a natomiast wyuczyła przewodzenia nad drugimi, okrucieństwa, niedbania na Bógi, łymarczenia wszystkiem. Ambicya zmusiła wielu prze-

7) *Omnia venalia habere* mieć wszystko przedayném czyli gotowém do przefymarczenia iest jedno prawie co wszystkiem fymarczyć, drugie iest skutkiem pierwszego.

8) *Non ex re* domysliając się *ipsa* nie podług istoty rzeczy czyli wartości przyiaciół lub nieprzyiaciół *oceniać* a tём samém *wybierać*, iak się tu rozumie *æstimare*.

9) *Ex commodo* domysliając się *suo*, *proprio*.

que vultum, quam ingenium 10) bonum habere. Hæc primo paulatim crescere, interdum vindicari, post, ubi contagio, quasi pestilentia invasit, civitas immutata, imperium ex justissimo atque optimo crudele intolerandumque factum.

XI. Sed primo 1) magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium bonus, 2)

10) Tu *ingenium* nie znaczy dowcip, rozum ale grunt serca, charakter.

1) Sed primo etc. Tu pozorna sprzecznosc z tem co sie powiedzialo w poprzedzajacym rozdziele tak sie objaśnia: chciwość pieniędzy pierwéy powstała niżeli ambicya; lecz gdy się obiedwie te namiętności już zakrzewiły, ambicya daleko była zrazu gwałtowniejszą od chciwości, bo ta długo przestaje na byle jakim polepszeniu swojego bytu, póki się stopniami nie wzmoże i nie zamieni w ślepą namiętność, tamta zaś zbyt prędko, zwłaszcza w zepsutych obyczajach, wyradza się z nie-

robić się na obłudników, co innego kryć w sercu, co innego mieć na języku, przyiaciół i nieprzyiaciół uważać nie po ich wartości, ale podług interessu własnego i bardziéy okazywać się dobrym na pozor, niżeli bydź w gruncie. Takie nadużycia w początkach zwolna się szerzyły, niekiedy bywały karane, potém zaś, gdy zaraza iakby morowa naród ozionęła, zmienił się zupełnie stan Rzeczypospolitéy i Rząd z tak sprawiedliwego i najlepszego okrutnym stał się i nieznośnym.

XI. Wszakże przez iakiś czas nie tyle chciwość, co ambicya umysłami władała, która to jednak namiętność bliższą była cnoty. Bo wziętości, znaczenia, władzy, czy to człowiek godny, czy ladaiki, za-

winnéy chęci znaczenia w wyuzdaną żądze panowania.

2) *Bonus* objaśnia Müller: *qui praeclaris facinoribus bene facit Reipublicae, ignavus, nulla virtute nullisque meritis conspicuus.*

ignavus, æquesibi exoptant: sed ille verã viã nititur; huic, quia bonæ artes desunt dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit, ea quasi venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effemina: 3) semper infinita, 4) insatiabilis, neque copiã neque inopiã minuitur. Sed postquam L. Sulla armis recepta 5) Republica, bonis initiis 6) malos eventus habuit, rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere, neque modum, neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in civis facinora facere. Huc

3) *Effemina* osłabia, wycieńcza, a przenośnie mówiąc *znikczemnia*, zwłaszcza stosując się do umysłu.

4) *Infinita* nie mająca granic czyli uważając w głąb *bezdenne*.

5) *Armis recepta* odwoiowawszy, wydartwszy zbrojnie z rąk Cynny i Maryusza.

6) *Bonis initiis &c.* dobrze zacząwszy źle skończył, bo po wywróceniu samowładztwa

równu sobie życzy. Lecz tamten godziwą drogã doysć usiłuje; ten gdy mu na ucziwych sposobach zbywa, zdradã i podeysciem zabiega. A chciwość przepada za pieniędzmi, których nikt ze zdrowym rozumem nie pożąda. Onato niby zgubnym iadem napoiona, ciało i umysł, męzki *znikczemnia*, zawsze *bezdenne* nienasytna, ani dostatkiem, ani też niedostatkiem się nie umniejsza. Skoro tedy Sylla orężem odbiwszy Rzeczpospolitã dobre w początkach zamiary na zły koniec obrócił, zaczęły się wszędy rabunki, grabieże, ieden domu, drugi włości *zachiwał*; ani końca, ani miary w niczem *zwycięży* nie znając, haniebnych sprawi

Maryuszowego ogłosiwszy się Dyktatorem opanował sam najwyższą władzę, którą miał wrócić Senatowi przygnębionemu od *Maryusza* i licznych jego stronników. *Bene incept sed male finivit* iak objaśnia P. Lange.

accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, 7) contra morem majorum, luxuriose nimisque liberaliter habuerat. Loca aemena, voluptaria facile in otio 8) feroces militum animos molliuerant. Ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare, potare, signa, tabulas pictas, vasa caelata mirari; ea privatim ac publice 9) rapere; delubra spoliare; sacra profanaque 10) omnia polluere. 11) Igitur

7) *Contra morem* tłumaczy Müller przez *contra disciplinam przeciwko karności* albo *przepisom wojskowym*, *Liberaliter* objaśnia on podobnie iak P. Lange przez *nimis multa iis donaverat* co raczy się ściąga do zbytowego życia żołnierzy niżeli do hojności Sylli, który potem dopiero ukończywszy wojny domowe rozdarował im cudze majątności.

8) *Otium* znaczy tu *bezczyność*: zwłaszcza że swobodne życie żołnierza w czasie pokoju prawdziwą jest bezczynnością.

9) *Privatim ac publice* wprost *na korzyść własną* albo niby to na korzyść Rze-

okrucieństw dopuszczali się na własnych ziomkach. Cóż gdy ieszcze Sylla wojsko, którem w Azyi dowodził, aby ie do siebie przywiązał, przeciwko zwyczajowi przodków, rozwiąże i zbytownie trzymał. Okolice przyjemne, rozkoszne, łatwo wdługiéy bezczynności hartowne serca żołnierzy rozmięczyły. Tam po raz pierwszy zaprawiło się wojsko ludu Rzymskiego do miłostek, do pijaństwa, do zachwyecania się widokiem posągów, malowideł, rzeźb; te rozrywali pomiędzy siebie, iak zdobycz własną, lub narodową, obdzierali świątynie, co tylko popadli, gwałcili i znieważali. Owi tedy żołnierze zaraz po otrzymaniu zwycięztwa

czypospolitéy. Tak Müller tłumaczy *privatim* przez *pro se quisque*, *publice* zaś przez *nomine Reipublicae*.

10) *Sacra profanaque omnia* wszystkie rzeczy święte i świeckie czyli *wszystko bez braku* co im tylko w ręce popadło.

11) *Polluere* znaczy razem gwałt i znieważanie.

hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant; nedum illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.

XII. Postquam divitiæ honori esse cœperunt, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere 1) virtus 2) paupertas probro haberi, innocentia pro malivolentia 3) duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria atque avaritia, cum superbia invasere. Rapere, consumere, sua parvi pendere, aliena cupere, pudorem, pudicitiam 4) divina atque hu-

1) *Hebescere* właściwie *tepieć* czyli *stąbnąć*, *upadać* i to nie *na siłach*, ale *raczemy na sercu* bo tu mowa o ludziach wśród powszechnego zepsucia tracących *energię* czyli *moc wytrwania i stałości* która sił dodaie, iednakże ich zastąpić nie może.

2) *Virtus* znaczy tu *hart mężnéy duszy*, *Energię*, *tęgość charakteru*.

3) *Innocentia* dobrze tłumaczy Müller przez *abstinentia ab alienis*, *pro malivolentia* za *skrytą niechęć* takową nieskazi-

ze wszystkiego ogołocili zwyciężonych. Bo w szczęściu i mądrego umysł się zachwieie, dopieroż tak zepsutych obyczajów ludzie, mieliż się umiarkować w zwycięztwie.

XII. Jak tylko bogactwa zaczęły być zaszczytemi zjednywać wziętość, władzę, znaczenie, zaraz poczęła słabnąć energia, ubóstwo brać się za hańbę, nieskazitelnosc za skrytą niechęć się poczytywać. Z dostatków tedy chwyciła się młodzieży rozpusta i chciwość, i wywyższenie się

telność poczytywać zaczęto. Bo kiedy kto nie chciał iść za panującem zgorzeniem i nie należał do żadnych już we zwyczaj wchodzących niegodziwości, nie brano tego za cnotę i nieskazitelnosc sumienia ale za skrytą niechęć ku tym, od których się on uchylał i wyłączał.

4) Między *skromnością* (*pudor*) a *wstydlivością* (*pudicitia*) które obiedwie największą ostrożność i pomiarkowanie nakazują, ta jest różnica, że pierwsza więcej do umysłu lub charakteru, druga do ciała więcej się odnosi.

mana 5) promiscua, 6) nihil pensi atque moderati 7) habere. Operæ pretium 8) est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere 9) templa Deorum, quæ majores nostri, religiosissimi 10) mortales fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloria decorabant; neque victis quid-

5) *Divina atque humana* domyślając się *jura* rozumiemy przez to co się tylko Bogom i ludziom należy, lub co nam oni nakazywać mogą, z woli własnej, tudzież z prawa i słuszności.

6) *Promiscua habere* mieć pomieszane, pomieszac iedno z drugim, nie czynić żadnój różnicy między Boskiem a ludzkim, a zatem to oboje mieć za nic. — *Promiscua* czyli *vilia habere*, *nihili æstimare* iak tłumaczą Müller i Lange.

7) *Nihil pensi etc.* żadnój uwagi nie mieć ani pomiarkowania wyrażenie to oddzielone w Autorze przyłącza się w przekładzie do powyższych także oddzielnych czyli pojedynczych wyrażen bez naruszenia myśli. Właściwie tedy *habere* należy

nad drugich; dalój grabieżyc, marnotrawić, lekce ważyć swoje, cudzego pożądać, skromność, wstydlivość, prawa Boskie i ludzkie zarówno mieć za nic bez najmniejszego względu i pomiarkowania. Rzeczą iest zadziwiającą, napatrywwszy się na domy i folwarki na kształt miast zabudowane, widzieć ko-

do *promiscua* równie iak do *pensi atque moderati*.

8) *Operæ pretium est visere.* Znaczy właściwie *Warto widzieć i dziwić się nad tём* iak nizkie dawniej budowane Kościoły obok wyniosłych gmachów dzisiejszych. Widok ten iest rzeczą prawdziwie zadziwiającą a wyraża się w łacinie przez *operæ pretium* co też znaczy dzieło naydoskonalsze, lub rzecz osobliwszą godną widzenia.

9) *Visere* domyślając się *oculis* zwiędzać oczyma przepatrywać często spojierać.

10) Boiaźń Boża była u starożytnych ludów gruntem i może iedyną warownią Religii, a zatem *religiosus* przez *bogoboiny* naylepij się tłumaczyć może,

quam præter injuriæ licentiam eripiebant. At hi contra ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis 11) adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerant; proinde quasi injuriam facere 12) id demum esset imperio uti.

XIII. Nam quid ea memorem, quæ nisi iis, qui videre, nemini credibilia sunt, a privatis compluribus subversos montes, maria constructa esse; quibus mihi

11. *Sociis*. Mowa tu o sąsiadach, którzy przez powziętą ku Rzymianom nieprzyjaźń, lub zawiść, wreszcie dla własnej obrony, byli dawniej iawnymi ich nieprzyjaciółmi, a potem od nich zwyciężeni, podbici i do związku z nimi wciągnięni nazywali się *socii* sprzymierzeńcy, albo może lepiej *związkowi*, bo gwałt i przymus nie stanowi przymierza, ale tylko związek, do czasu wbicia się w siły iednej strony lub osłabienia drugiej. Nadto jeszcze mowa tu o iednych i tychże samych *sprzymierzeńcach* dawniej *podbitych* a dziśże *wszystkiego ogolonych*.

ścioty Bogów które nasi tak bogoboy- ni przodkowie powystawiali. Wszakci to oni świątynie Bogów pobożnością, domy swoje chwałą zdobili i nie zwyciężonym nie wydzierali prócz wolności szkodzenia. A ci przeciwnie naysposobniejsi ludzie, na domiar swęj zbrodni, odeymuią dziś sprzymierzeńcom to wszystko co niegdyś, owi dostoini mężowie, zwycięzcy, zostawili nieprzyjaciółom, właśnie iakby to dopiero oznaczało władzę, kiedy się krzywda wyrządza.

XIII. Bo co już mam to wspominać, czemu nikt nie uwierzy, chyba ci którzy widzieli sami, od wielu prywatnych porównywane góry, zabudowane mo-

12) *Injuriam facere*, bezwzględnie położone znaczy *działać* albo *czynić bezprawnie* przez co wyrządza się krzywda nie tylko szczególnym osobom, ale i całemu Narodowi będącemu w ucisku.

1) *Subversos montes obalone, zniesione góry* czyli *porównywane*.

videntur ludibrio fuisse divitiarum; quas honeste habere licebat, 2) abuti per turpitudinem 3) properabant, 4) Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, 5) ad facinora incendebant. Animus 6) imbutus malis artibus haud facile libidinibus carebat, 7) eo profusius

2) P. Lange domyśla się tu opuszczonego *non* przy *licebat* ze względu, iakoby ci marnotrawni rozpustnicy nie mogli uczciwie posiadać, a tém samém skromnie używać źle zebranych dostatków, które im ustawnie przypominają poczynione zdzierstwa i niegodziwości. Wszakże nie jest to jeszcze niezbitym dowodem że się tak pospolicie przytrafia; bo i najgorsi łupieżcy skarbu publicznego i obywatelskich majątków nie zawsze są marnotrawnymi, często nawet zbyt oszczędnie używają swych zbiorów skąpiąc sami dla siebie; wypadaloby im wreszcie prędkiej zaprzeczyć szlachetnej chęci niżeli możliwości dobrego użycia uzbieranych łupów.

3) *Per turpitudinem* sposób mówienia

rze. Oni, iak widzę, igraszkę czynili sobie z dostatków, bo mogąc ich uczciwie przynajmniej używać, haniebnie trwonili.... O wóż co młodzież po roztrwonieniu majątku zapalała do wszelkich zbrodni. Napoieni złemi nałogami, nie tak łatwo złym chuciom odiać się mogli;

Sallustyusza (podobnie iak *per virtutem mori* męźnie *unrzcę*) zamiast *turpiter*.

4) *Properabant abuti* spieszyli nadużywać zebranych dostatków czyli co prędkiej one trwonili.

5) *Ubi familiares opes defecerant*. Gdy majątku *nie stało* bo roztrwonili.

6) *Animus* domyślając się *juvenum* i odnosząc do poprzedniczego zdania bierzemy za tę samą *młodzież* o której dopiero była mowa.

7) *Haud facile carebant etc.* nie łatwo się obchodzili albo musieli mieć koniecznie swoje zapędy. *Libidines* namiętności albo zapędy oznaczać tu mogą *rozpusztę* do której zwykle prowadzą, skoro nie są hamo-

omnibus modis quæstui atque sumtui deditus 8) erat.

XXIV. Igitur comitiis habitis, 1) Consules declarantur M. Tullius et C. Antonius. Quod factum primo populares conjurationis concusserat. 2) Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed in dies plura agitare, arma 3) per Italiam locis opportunis parare; pecuniam suam, aut amicorum fide sumtam mutuam, Fæsulas 4) ad Manlium quendam 5) porwane rozumem lub umiarkowaniem z samego nawyknienia szczęśliwie powziętém.

8) *Omnibus modis deditus erat* czyli *dediti erant juvenes quæstui atque sumptui* całkiem oddani byli zbytłowi i marnotrawstwu albo lepiéy i naybliżéy myśli Autora: *Na wszystko się odważali dla zysku i marnotrawienia; bo omnibus modis wszelkiemi sposobami* trudno brać za *omnino, całkiem zupełnie.*

1) *Comitiis habitis.* Rozumieją się tu obrady zwane (centuriata) setnicze w których lud podzielony na 192 setnictw wybierał wyższych urzędników.

i tém wolniey puszczali się na wszystko dla zysku i marnotrawienia.

XXIV. Na nowych tedy obradach ogłoszono Konsulami Cyncerona i Antoniusza, co zaraz rokoszanów niezmiernie strwożyło. Nie przeto Katylina wolniał w swéy zapalczywości, lecz coraz się czynniéy zaymuie, zbroynych po cały Italię, gdzie tylko może zbiera, pieniądze na swoje lub przyaciół imię pożyczzone do Feszulów nieiakiemuś Man-

2) *Concusserat* znaczy *trwożę z osłabieniem sił* połączoną i możeby lepiéy użyć wyrazu *przygnębiło.*

3) *Arma broń* bierze się za *zboynych ludzi.* *Locis opportunis* można także tłumaczyć właściwie *na głównych punktach.*

4) *Fesulæ* miasto Etruryi po pod górami Appenińskimi w którém Sylla zaprowadził osadę.

5) *Quendam* iest to wyraz pogardy odnoszący się tylko do urodzenia Manliusza

tare, qui postea princeps fuit belli faciundi. 6) Ea tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur, mulieres etiam aliquod, quæ primo ingentes sumtus toleraverant, 7) post ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat 8) æs alienum grande conflaverant. Per eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros 9) earum vel adjungere sibi, vel interficere.

XXV. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. 1) Hæc mulier, 2) genere atque

ale nie uymiający bynajmniey jego śmiałości w zamiarach i wykonaniu, z czego on słynął już za czasów Sylli.

6) *Bellum facere* znaczy mówiąc o wojnie domowey podnieść broń buntowniczą, rozpocząć rewolucyjne działania, albo, iak tłumaczy *de Brossez* podnieść chorągiew buntu *lever l'etendard de la revolte*.

7) *Tolerare ingentes sumtus*, znosić, poddymować wielkie wydatki.

liuszowi posyła, który pierwszy wziął się do broni. W ów czas też on sobie przybrał, iak powiadaia, wielu różnego rodzaju ludzi, kilka nawet kobiet, które w początkach niezmiernie wydatki ponosiły, tym gdy wiek zyskowi tylko, a nie rozpuście zagroził, długi wielkie zacięgały. Przez nie Katylina myślał, że mu łatwo będzie podburzyć niewolników miejskich, miasto zapalić, a ich mężów, albo na swoją stronę przeciągnąć, albo pomordować.

XXV. Owoż w ich liczbie była Sempronia, która nie raz już wiele czynów męzkiéy odwagi spełniła. Niewiasta

8) *Facere modum* położyć tamę, założyć granice, czyli zatamować, zagrozić.

9) *Męzdów* albo raczéy *gachów*.

1) *Committo* tłumacząc na złe znaczy właściwie *dopuszczam się popelniam* ale gdy tu odnosi się bezwzględnie do śmiałych i odważnych czynów, wypadło tedy zamienić wyraz *popelniam* na *spełniam*, albo *dokazuję*.

2) *Sempronia*, była ona podług wszelkie-

forma præterea viro, 3) liberis satis fortunata fuit: litteris Græcis atque Latinis docta: psallere 4) et saltare elegantius, 5) quam necesse est probæ; multa alia, quæ instrumenta luxuriæ sunt. Sed ei 6) cariora semper omnia, quam decus atque pudicitia fuit, pecuniæ, an famæ minus parceret, haud facile discerneres. Sed ea sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat; luxu-

go podobieństwa z familii Senatorskiéy Semproniuszów Atratynów, bo inne dwa domy Semproniuszów Grachów i Rycyonów nie należały iuż do Senatu, ale do ludu.

3) *Marito*. Był to Decymus Juniusz Brutus Konsul w Roku 676. Oyciec Juniusza Brutusa Aldina, który z Markiem Juniuszem Brutusem i Kassiuszem sprzysiął się przeciwko Cezarowi. Według niektórych nie oyciec ale syn był mężem Sempronii. To pewna że z nich żaden nie należał do spisku Katyliny.

wcale pięknego rodu, powabna, do tego mężem i dziećmi szczęśliwa; wyuczona po grecku i po łacinie, śpiewać, tańcować udatniéy, niżeli przystało uczciwéy, przy innych wielu wytworach, które ponętami są do rozpusty. U niéy tedy cześć i wstydlivość żadnéy nie miały ceny, o pieniądze, czy o dobrą sławę niéy dbała, trudnoby rozpoznać. Ona iuż nieraz zdradziła wiarę, wyprzysięgła się

4) *Psallere* właściwie znaczy śpiewać przy dźwięku strun lutni zwanéy *psalterium*.

5) *Elegantius*; tu wyraźnie Sallustysz nie utrzymuje iakoby taniec nieprzyzwoitym był dla kobiet uczciwych, ale tylko gani zbytnią jego wytworność i sztukę posuniętą aż do popisywania się i nieprzyzwoitości.

6) *Sed ei &c.* Wszystko u niéy było droższém nad honor i wstydlivość a zatem najmnieyszy do nich nieprzywiązywała ceny czyli żadnéy.

riã atque inopiã præceptis abierat. 7) Verum ingenium 8) ejus haud absurdum; posse versus facere, jocum movere, sermone uti vel modesto, vel molli, vel procaci, prorsus multæ facetiæ, 9) multusque lepos 10) inerat.

DESCRIPTIO CONCESSUS ORDINIS
SENATORII.

I. Dum hæc in Senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum et Tito Vol-

7) *Præceptis abierat* właściwie *oslep się rzuciła poleciała na zgubę* rozumie się tu nie tak o losie jak o obyczajach Sempronii. *Luxuria rospusta* zbytek tłumaczyć się może przez *marnotrawność* idą bowiem one razem obok siebie albo jedna za drugą.

8) Przez *ingenium* rozumieć tu należy nie samę *zdadność dar* czyli *talent przyrodzony*, ale już *talent ukształcony nauką i wprawą*. Pod takim właśnie względem uważa się *przymiotnik haud absurdum* znaczący właściwie *nie od rzeczy nie opaczny, powabny* a zatem *ukształcony*.

składu, należała do zabójstw, z marnotrawności i niedostaku na ostatnie puściła się bezprawia. Ależ to był talent niepospolity umiała robić wiersze, poartować, pomówić, czy poważnie, czy tkliwie, czy swawolnie; słowem: była dziwnie wesołéy myśli i dziwnie uymuiąca,

OPIS POSIEDZENIA SENATU.

I. Gdy to się dzieje w Senacie, i gdy Posłom Allobrogów, i Tytowi Volturciu-

9) *Facetiæ uciészne żarty, protosile* wydaią *myśl wesołą* z której jakoby ze źródła płyną: a ztąd przez nią mogą się dołrze tłumaczyć. Powiedziałyby tu się głądziéy, ale nie tak dobitnie i wyraziście, była *bardzo krotofilną i bardzo uymuiącą*.

10) *Lepos* znaczy tu *przyjemność niewymowną miłéy osoby* przywiązuącą nas do iéy serca; jest ona prawdziwym darem podobania się, który naywłaściwiey *uiciem* nazwać można i lepiéy niżeli *pociągciem*,

turcio, comprobato eorum indicio, 1) præmia decernuntur: liberti, 2) et pauci ex clientibus 3) Lentuli, diversis itineribus, 4) opifices atque servitia 5) in vicis ad eum eripiendum 6) sollicitabant: partem exquirebant 7) duces multitudinum, qui pretio Rempublicam vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam atque libertos suos electos 8)

1) *Comprobato eorum indicio* całe opacznie objaśnia P. Lange *postquam laudati erant ob indicium de conjuratione* bo nie było za co ich pochwalić, zwłaszcza Wolturcysza, że dla własnego bezpieczeństwa i razem dla zysku, drugich wydali. Rzecz cała tak się ma, iż ich zeznanie, iako rzetelne przyjęto.

2) *Liberti, wyzwolenicy*, których Lentulus wolnością darował.

3) Wielkim było zaszczytem u Rzymian mieć iak naywięcéy Klientów.

4) *Diversis itineribus* co do słowa różnemi drogami.

5) *Servitia* imię zbiorowe, co do swóiego znaczenia, zupełnie odpowiadające

szowi po przyjęciu ich zeznania, naznaczaią nagrody, wyzwolenicy i niektórzy z wiernków Lentula, rozbiegłszy się na wszystkie strony, iedni wyrobników i poddańców po ulicach do wychwycenia go podmawiali, drudzy ruszyli za herztami gminnymi, co to iuż nieraz Rzeczpospolitą za pieniądze wicherzylł. Ceteę zaś rozesłał do swóiego poddaństwa

naszemu *poddaństwo* chociaż niewolnicy Rzymscy nierównie większy cierpieli ucisk, niż nasi *poddańcy*, albo *poddani*, których praca i majątek nie jest zyskiem i iakoby własnością pana, a sami zostają pod opieką prawa i rządu.

6) *Ad eum eripiendum* domyślając się *e vinculis*.

7) *Exquirebant* właściwie *szukali*. Przez *duces multitudinum* rozumieją się tu Trybunowie, albo iacykolwiek burzyciele gminu.

8) *Electos* właściwie *wybranych* szczególniey z odwagi i gotowości na wszelkie bezprawia.

et exercitatos in audaciam, orabat, ut grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari 9) cognovit, dispositis praesidiis, ut res atque tempus monebat, convocato Senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paulo ante 10) frequens Senatus judicaverat: contra Rempublicam 11) fecisse. Tum D. 12) Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore Consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, 13) praeterea de L.

9) *Ea parari* właściwie że to się knuie, wychodzi tedy na nasze skryte układy, zamachy.

10) *Paulo ante* Cyceron w mowie IV. Katyl: Roz. 5. wyraźnie mówi: *in eodem consessu, vel hesterni jam die, quò qui in custodiam dati sint, a Senatu hostes judicati.* Można tedy paulo ante tłumaczyć na témże samém albo też na poprzedzającym posiedzeniu, to jest: *ieszcze wczorayszém* które się kończyło nazajutrz.

i wyzwoleńców gotowych i wyćwiczonych na gwałty, z proźbą aby się razem zebrawszy zbrojnie do niego wpadli. Konsul, iak tylko się o takowych zamachach dowiedział, zwoławszy Senat, wnosi zapytanie, iak postąpić z tymi, którzy są trzymani pod strażą. A na poprzedzającym już posiedzeniu licznie zebrany Senat wyrokiem swoim uznał ich za buntowników przeciwko Rzeczypospolitęy. Wtedy Juniusz Sylanus pierwszy zapytany o zdanie, iako ówczesny mianowany Konsul; tych co byli pod

11) *Contra Rempublicam fecisse* czyli *perduelles esse* że są bannitami, albo buntownikami w Rzeczypospolitęy.

12) *Decimus* albo, iak inni piszą, *Decius* Silanus który był Konsulem na rok następny 691 wraz z Licyniuszem Mureną, i Serwilią Katona siostrę pojął za żonę.

13) Było ich 5ciu pod strażą: Lentul, Ceteg, Statylius, Gabinius, Ceparius, a innych ieszcze nie pochwymano.

Cassio, P. Furio, P. Umbreno, 14), Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat; isque postea, permotus 15) oratione C. Caesaris, pedibus 16) in sententiam Tiberii 17) Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, praesidiis additis, 18) referendum censuerat. Sed Caesar, 19) ubi ad eum ventum, ro-

14) O Umbrenie patrz Roz: 40. O Kassiuszu i Anniuszu Roz: 17. Furiusz zaś był z osady Fezulańskiej, i razem z Manliuszem Chilonem należał do poddawiania Allobrogów, o czém Cyceron w mowie Katyl: III. Roz: 6.

15) *Permotus* wzruszony albo ujęty.

16) *Pedibus iturum in sententiam Neronis.* Senatorowie Rzymscy rozmaicie dawali swoje zdanie na posiedzeniach; iód *Voce* głosem czyli wymówieniem słowa *assentio* zgadzam się. 2re *Nutu et sublata manu, skinieniem i podniesioną ręką,* 5cie *Pedibus* przechodząc na stronę tego, który był iednegoż zdania.

17) Tyberyusz Neron dziad Cezara i Nerona radził schwytyanych trzymać pod

strażą, toż Kassiusza, Furiusza, Umbrena, Anniusza, skoro tylko schwytyani zostana, na karę śmierci osądził. Lecz potem wzruszony mową Cezara, oświadczył się za zdaniem Tyberyusza Nerona, który radził, aby mocniéj się uzbroiwszy dopiero wziąć to pod rozwagę. Cezar

strażą, dopóki Katylinina nie zostanie zwalczonym, aby się w ten czas rzecz cała iaśniéj wyświeciła. O czém Appian de Bel: Civ: 11. ectr.

18) *Additis praesidiis* objaśnia dobrze P. Lange *aucto novis militibus reipublicae exercitu powiększywszy wojsko Rzeczypospolitej nowozaciecznymi.* Obawiał się bowiem Neron i inni Senatorowie, aby z ukarania spiskowych nie powstał rozruch w Rzymie, do potłumienia którego zdawało im się, że Cyceron nie miał dosyć siły zbrojnej; co też i samże Cyceron wspomina w mowie Katyl: IV. Roz. 7.

19) Cezar na ów czas Pretorem obrany o czém Swetoniusz w życiu Cezara. Roz: 14.

gatus sententiam a Consule, hujusce modi 20) verba locutus est.

Omnes homines, Patres conscripti 1) qui de rebus dubiis 2) consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum 3) providet, ubi illa officiant.

20) *Hujuscemodi orationem* znaczy mowę takiej treści a nie słowo w słowo wypisaną, iako się to wyżej powiedziało.

1) *Patres conscripti*, oycowie razem spisani, zebrani które to nazwanie zład poszło, że Brutus 1szy Konsul, po wymordowaniu wielu Senatorów przez Tarkwiniusza przewładnego, nowych natomiast przybrał, i tych zwano *conscripti*. Lepiej idąc za przykładem celniejszych u nas tłumaczów mniéy się do słów przywiązywać i tłumaczyć *Patres conscripti* przez *Oycowie radni*, albo iak nasz X. Pilchowski *przeważni Senatorowie* nareszcie w myśl X. Pilchowskiego, a zgodniéy z dzi-

zaś gdy do niego przyszło, zapytany od Konsula o zdanie, taką miał mowę:
 „Wszyscy ludzie, dostoiny Senacie, którzy o iakowém niebezpieczeństwie radzą, powinni uprzętać z serca wszelką nienawiść, przyiaźń, gniew i politowanie. Nie łatwo dobrze poradzić, iak tyl-

sieyszym sposobem mówienia *dostoiny Senatorowie*, albo *dostoiny Senacie*.

2) *Res dubiae* co do słowa tłumacząc, rzeczy wątpliwe niepewne: przenośnie znaczy, stan niepewności, położenie przykre, niebezpieczne, krytyczne w którym na wszystkie strony źle wypada, co Francuzi wyrażają pospolicie przez swoje *circonstances delicates* a my przez *zły, niebezpieczny* raz lub *niebezpieczeństwo*.

3) *Verum* stosownie do wyłożonego znaczenia *de rebus dubiis* nie wyraża tu *prawdy*, ale jest wzięte za *justum* albo raczej za *bonum* iak to dobrze uważa O.

Neque quisquam omnium 4), lubidini simul et usui 5) paruit. Ubi intenderis ingenium 6), valet 7), si lubido pos-

M. Müller, objaśniając *verum* przez *ut rectissime agantur omnia, aby wszystko poszło iak naley piéy*, albo odbyło się iak naylorozumniey. Od wyrazu *verum* bierze swoje znaczenie słowo *providere* i wielo-licznie tłumaczyć się może, iako to: przegłądać nadal, przewidywać, przenikać, dociekać co jest naleypszego; a wyrażając przyczynę czyli bliższy skutek przez dalszy; *verum providere* znaczy na dobre nabrafić albo dobrze poradzić, zwłaszcza że *providere* nie samo tylko działanie umysłu, ale często i skutek iuż dokonany oznacza, gdy przezeń rozumiemy co dobrego obmyślić albo złemu zapobiedz; o to zaś oboje zarówno tu idzie.

4) *Omnium* domyślając się *hominum ze wszystkich ludzi*; wyraz zbyteczny (pleonasmus) przy *quisquam* wydać się u nas przez odpowiadający mu wyraz *w świecie*,

ko one są na zawadzie, i nikt ieszcze w świecie nie pogodził namiętności z dobrem rzetelném. Dajmy miejsce rozu-

który się także kładzie dla pełności mowy.

5) *Usui* znaczy tu rzecz przydatną, dobrą, zbawienną podobnie iak w wyrażeniu *usui esse* być ku pożytkowi. *Parere* być posłusznym ulegać znaczy także zadosyć uczynić, dogodzić a wzięte z *simul dogodzić razem iednemu i drugiemu*, lub co na toż samo prawie wychodzi *iedno z drugim pogodzić*.

6) *Ubi intenderis ingenium*, co do słowa skoro natężysz rozum, Lange tak objaśnia: *si attenderis vacuo animo iezeli się zastanowisz wolnym umysłem a raczy iezeli się uwolniesz od namiętności, iezeli się upamiętasz czyli dasz miejsce rozumowi*. W sposobie mówienia nieosobistym, osoba 2ga liczby pojedynczey dobrze się u nas wydaie przez osobę 1szą liczby mnogiey, a tryb łączący i warunkowy przez rozkazujący.

7) *Valet* zdrowo osądzi albo *wszystkiemu podola* gdyż w sposobie mówienia wa-

sidet, ea dominatur, animus nihil valet. 8) Magna mihi copia 9) est memorandi, P. C. qui reges atque populi, ira, aut misericordia impulsī, male consuluerint: 10) sed ea malo dicere, quæ majores nostri, contra libidinem animi, 11) recte atque ordine 12) fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas, magna atque magnifica, quæ populi Romani opibus creverat 13) infida atque adversa

runkowym czas terażnieyszy u nas zamienia się często na przyszły.

8) *Animus nihil valet* tu *animus* znaczy toż samo, co wyżéy *ingenium* a *nihil valet* do niczego nie zdolny, niedotężny.

9) *Magna mihi est copia* wielka mi iest łatwość czyli łatwo mi albo nietrudno.

10) *Male consuluerint* źle sobie poradzili czyli pobłądzili.

11) *Contra libidinem animi* przeciwko namiętności czyli w brew namiętnemu sercu które przyglusza i nieiako zaślepia rozum.

mowi, podoba; niechże nas namiętność posiędzie, tak zaraz ona góruie a rozum na nic. Nie trudnoby mi naliczyć wielu Królów i ludów, co gniewem lub politowaniem uniosłszy się pobłądzili, ale natomiast wolę tu wspomnieć, iak nieraz przodkowie nasi, w brew namiętnemu sercu, dobrze i należycie sobie poczęli. Wczasie wojny Macedońskiej. którąśmy z Królem Perseuszem wiedli Rodyjska Rzeczpospolita można i wie-

12) *Recte, ordine* inaczéy wyraża Lange przez *juste, consilio*; *należycie* przezornie Müller tłumaczy *recte* przez *è republica* zgodnie z dobrem Rzeczypospolitéy, uważając ten wyraz za wprost przeciwny wyrażeniu *contra Rempublicam facere*.

13) *Creverat* wzrosła ieszcze dawniéy w wojnie Rzymian przeciwko Antyochowi Królowi Syryi, którego Scypion Azyatycki pod Magnezją pokonał, a Rodyjczycy za daną pomoc Rzymianom wzięli Karyą i Licją obie prowincye od Antyocha wydarte.

nobis fuit: 14) sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne quis divitiarum magis, quam injuriæ causa 15) bellum incertum diceret, impunitos dimisere. 16) Item bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginienses et in pace, et per inducias 17) multa nefaria facinora fecissent, numquam ipse per occasio-

14) *Infida adque adversa nobis fuit.* Rzymianie wzięli to za niedotrzymanie wiary i otwarte nieprzyjacielstwo, że Rodyicycy iak wspomina Gelliusz, udawszy się w ciągu wojny za pośredników, nie mogąc nakłonić Rzymian do pojednania się z Perseuszem, publicznie oświadczyli, iż skoro Rzymianie wojny nie zaprzestaną, gotowi są Perseuszowi pomagać, iednakże swojego oświadczenia w uchwałę nie zamienili.

15) *Injuriæ causa* o pokrzywdzenie albo raczej o powetowanie krzywdy czyli zniewagi wyrządzonej Rzymianom, przez owo publiczne przeciwko nim oświadczenie się, wszelka zas zniewaga iest krzywdą.

lowładna, która potęgą ludu Rzymskiego wzrosła, przeniewierzyła nam się i sprzeciwiała; gdy iednak po ukończeniu wojny o Rodyicykach radzono, przodkowie nasi, aby kto nie powiedział, że się bóg nowy zaczyna o bogactwa nie o pokrzywdzenie, bezkarnie ich puścili. Podobnież we wszystkich wojnach Punicznych choć iuż nieraz Kartadzy i wcią-

16) *Impunitos dimisere* czyli *impune eos dimisere.* Nie uszło wprawdzie Rodyicykom bezkarnie, bo utracili dane im wprzódy prowincye *Karyą i Licyą*, ale tu Cezar przez bezkarność rozumie, że nie zburzyli Rzymianie ze szczętem miasta Rodu za wyrządzoną im zniewagę.

17) *Per inducias* przez czas rozejmu albo *w czasach rozejmu, zawieszenia broni* co Müller zbyt subtelnie i cale bez potrzeby tłumaczy wyrazami *per speciem induciarum pod pozorem rozejmu*, bo chociaż tak się może tłumaczyć *per inducias*, iednak *pod pokrywką rozejmu* knowane niegodziwości, spełniały się otwarcie, podczas

nam 18) talia facere 19) magis, quid 20) se dignum foret, quam quid in illos jure fieri posset, quærebant. Hoc idem vobis providendum est, Patres conscripti, ne plus valeat apud vos P. Lentuli et ceterorum scelus, quam vestra dignitas; neu magis 21) iræ, quam famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur; novum consilium 22) approbo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia 23) exsuperat; iis utendum censamego rozeymu, a tu nie o skrytem knowanu, ale o dopuszczeniu się otwartém niegodziwych postępków iest mowa.

18) *Per occasionem* czyli *occasione oblata* przy sposobności podanéy albo przy dobrém zdarzeniu,

19) *Talia facere* oddać *wet za wet* stąd pewnie poszło wyrażenie *jus talionis pravo odwetu* czyli *wetowanie za swoje*.

20) *Magis quod etc.* dosłownie tłumacząc *więcący dbali o to co imze samym przystało, niżeli, co sprawiedliwie z tamtemi uczynić mogli, lecz takowe tłumaczenie*

gu pokoju i przez czas rozeymu wiele niegodziwości im nawyrządzali, nigdy oni przy podaném zdarzeniu nie weto wali za swoje, więcący dbając o własną dostojność, niż o sprawiedliwą nad drugimi zemstę. Otóżto i wy, oycowie wybrani, pilnie macie uważać, aby u was nie ważyła więcący Lentula i innych zbrodnia, niżeli wasza dostojność, a byście tedy niedogodzili gniewowi z uszczerbkiem czci i sławy. Bo ieżeli znaleźć się może godna kara za ich występki, nowo podany wniosek przyymmuję, zwłaszcza w naszym ięzyku byłoby słabe rozwlekłe a nawet niewłaściwe dobremu sposobowi mówienia i wcale opaczne.

21) *Neu magis etc.* byłoby także opacznie przetłumaczyć co do słowa: *i abyście bardziéy gniewowi, niż stawie dogodzili.*

22) *Novum consilium* nowo podany albo nadzwyczajny wniosek. Mowa tu o karze śmierci na spiskowych, którą zawyrokował Syllanus.

23) *Omnium ingenia* to iest *ingenium humanum.*

seo, quæ legibus comparata sunt. 24) Plerisque eorum, qui ante me sententias dixerunt, composite 25) atque magnifice casum Reipublicæ miserati sunt; quæ belli sævitia esset, quæ victis acciderent, enumeravere: rapi virgines, pueros; 26) divelli liberos a parentium

24) *Quod legibus comparata sunt* niewłaściwie Lange wyklada przez *quæ legibus conveniunt*. Utrzymuje w prawdzie Cezar, że wyrokowana kara śmierci na spiskowych niezgodną jest z prawami, ale to nie nadaie nowego znaczenia słowu *comparare*, które z przypadkiem 6tym położone znaczy zawsze *nabywam* a nigdy *zgodzam się*. Lepiej zaś nawet bez konieczny potrzeby odstąpić nieco od właściwego znaczenia wyrazu w przekładzie, gdzie się myśl cała przelewa z iednego języka w drugi, niżeli w objaśnieniu, gdzie się tylko same wyrazy lub wyrażenia, iak nayprościej i nayprawdziwiej wykladać powinny.

25) *Composite* układnie lub może lepiej *składnie z ręcznie sztucznie*. *Magnifice* z przesadą czyli *wystawnie*.

ieżeli zaś wielkość zbrodni pojęcie ludzkie przechodzi, tego się trzymać radzę, co prawa przepisały. Wielu co przedemną zdanie swe otworzyli, układnie i wystawnie na niedolę Rzeczypospolitej utyskiwali, wywodząc, coby to była za srogość wojny, iaki los zwyciężonych porywano by dziewice, młodzianków, wydzierano by dzieci z objęcia rodziców, matki rodzin cierpiały by wszelką samowolność zwycięzców, wszczęły by się ra-

26) *Rapi virgines, pueros*. *Puer* mniej niż *adolescens* toż samo prawie co *adolentulus* po polsku *młodzieniaszek młodolatek niedorostek* wydaie się lepiej przez *młodzianek*, wyraz dotychczas nie używany w liczbie pojedynczej, a w mnogiej znaczący tylko *dzieci* które Herod pomordować kazał; możemy tedy mu przydać w liczbie mnogiej ieszcze iedno obszerniejsze znaczenie. *Rapi* po *esset, acciderent* zamiast *raperentur*, toż i następne tryby bezokoliczne przez tryb warunkowy, lub czas przyszły niepewny tłumaczyć się ma-

complexu: matres familiarum pati, quæ victoribus collibuissent: fana atque domos expoliari, cædem, incendia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? an, uti vos infestos conjurationi faceret? scilicet quem res tanta atque tam atrox non permovit, 27) eum ratio accendet. Non ita est: 28) neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur, multi eas gravius æquo habuere. 29) Sed aliis alia licentia, 30)

27) *Permoveo* wzruszam mniéy znaczy niżeli *accendo* zapalam. Tu Cezar obrottem szyderskiego dowcipu umyślnie zaprzecza tylekroć już doznanych cudów wymowy, która dzielnie namiętności wzruszając i rzecz iak nayżywiéy malując mocniejszy, niżeli rzecz sama, czyni na umysłach wrażenia; o czem zwłaszcza Cezar niewątpliwie był przekonany, ale mu inaczéy mówić wypadało.

28) *Non ita est* nie tak iest, nie tak się dzieie, gładziéy i zwięzłéy to powiedzieć

bunki świątyń, domów, zaboie, pożary, nareszcie wszędzie byłoby pełno trupów, krwi i łez. Ale na Bogi nieśmiertelne, do czegoż ta mowa zmierzła? czy, żeby was zaiątrzyć przeciw spiskowi? nibyto właśnie kogo rzecz tak wielka i tak okropna niewzruszyła, tego mowa zapali. I owszem, nikt w świecie własnéy krzywdy za małą sobie nie wystawia, nieiedenią bierze dotkliwiéy niżby należało. A nie wszyscy mają wolność iednakową, dostoiny Sénacie; lu-

można przez nasze i owszem biorące się nacyjności w zaprzeczającym znaczeniu.

29) *Gravius habuere* wyklada Lange przez *gravius tulerunt quam æquum est, dotkliwiey zniesli niżeli należy*; tu czas przeszły nieoznaczony lepiéy się tłumaczy przez terażniejszy, iako na iegoż mieyscu położony; co wnosimy z ciągu myśli i ze słowa *videntur*.

30) *Sed aliis alia licentia* trzymając się więcéy myśli, niżeli słów: *co iednym uchodzi, drugim wcale nie*. Zdanie to, iak iéy niżéy pokazuje, w prost przeciwnie iest

Patres Conscripti, qui demissi in obscuro (31) vitam habent, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt, fama atque fortuna (32) eorum pares sunt: qui magno imperio praediti in excelso aetatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere: Ita in maxima fortuna, minima licentia est; neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet: quae

znanemu przysłowiu *Quod licet Jovi non licet bovi*, które w myśl Cezara wypadaloby tak obrócić: *Quod licet bovi, non licet Jovi*; lecz w pierwszym zdaniu *licet* znaczy *można* w drugim *wolno* albo *lepiej uchodzi*. Oba te zdania do zupełnie oddzielnych rzeczy się ściągając, mają zarówno wysoki stopień pewności, bo jeżeli *in maxima fortuna*, ludzie *naywyżey wyniesieni* mogą się często samowolnie wywyższać nad prawa i nie mieć nad sobą władzy *mocniejszego*; zostają za to pod *nayokrutniejszym prawem opinii publiczney*, która ich nie dość, że za życia potępia, ieszcze nie przestaje ścigać w *nayodleglejszą potomność*, i pod tym wzglę-

dzie *nizkiego stanu*, co w *ustroniu* życie wiodą, choć w czém z *popędliwości* *poplądzą*, mało kto wie o *tém*, *sława* ich na *równi* jest z *losem*; którzy zaś *wielką* *nadani władzą* na *wysokości* *wiek* *pedzą*, tych *postępki* *całemu światu* *wiadome*. Tak *więcna* *naylepszym stopniu* *naymnię* *sobie* *można* *pozwalac*, i *nieprzystoi* *byc* *stronnym*, *zawziętym*, a *tém* *bardzię* *gniewliwym*, bo *co* *w* *drugich*

dem *daleko* *mnię* *sobie* *oni* *mogą* *bez* *karnie* *pozwalac*, *niżeli* *ich* *nayniżsi* *pod* *dani* *których* *sława* *na* *równi* *z* *losem*.

31) *In obscuro w ustroniu*, albo *w ciemnym ustroniu* wreszcie *nowo przyswoionym* od *Francuzów* *sposobem w ukryciu*, co się ieszcze *wydaie* *po polsku: w kącie, za światem*. *Demissi* u X. *Pilchowskiego* *nizko osadzeni* *toż samo* *znaczy* *co* *ludzie* *nizkiego stanu* *poniżeni* *i* *iakby* *upośledzeni* *od losu*.

32) *Fortuna los* *bierze* *się* *tu* *za* *stopień* *wyniesienia* *winni* *losowi* *lub* *nawet* *zasłudze* *z* *losem* *porównaney*, *która* *podobnie* *ludzi* *na* *wysoki* *stopień* *podnosi*.

apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia 33) atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existimo, Patres Conscripti, omnes cruciatus 34) minores quam facinora illorum esse, sed plerique mortales postrema 35) meminere, et in hominibus impiis sceleris eorum obliti de poena disserunt, si ea paulo severior fuit. D. Silanum virum fortem atque strenuum, certe scio, quae dixerit, studio Reipublicae dixisse, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere, eos mores, 36) eam modestiam viri cognovi. Verum sententia ejus non mihi crudelis, quid enim in tales homines crudele fieri potest?

33) Patrz notę do Rozdziału 6go.

34) *Omnes cruciatus. etc.* co do słowa że wszystkie męki są mniejsze niżeli ich zbrodnie czyli nie wyrównywały ich zbrodni albo zmieniwszy obrót mowy, że nie masz męki coby dorównała ich zbrodni.

35) *Postrema* domyślając się *negotia* rze-

gniewem się zowie, to w Rządcy przewładliwością i okrucieństwem nazywamy. Ja tego iestem zdania, dostoynny Senacie, że nad wszystkie męki większemi są ich zbrodnie, lecz pospolicie ludzie sam koniec pamiętają, i mówiąc o złooczyńcach, zbrodni ich niepomi, rozwodzą się nad karą, skoro ta była przysurowsza. Wiem dobrze, iż co mówił Decyusz Syllanus mąż zacny i gorliwy, mówił z miłości dobra pospolitego, ani się w tak ważny sprawie nie unosił stronnictwem albo nieprzyjaźnią; znany mi iego sposób myślenia i umiarkowanie. Jego też wyrok nie okrutnym, bo cóż okrutnego na takich ludzi wypaść

czy ostateczne. Mowa tu o karze, która następuje prędzcy lub późnię po zbrodni i iest, że tak powiem, ostatecznym ięć końcem.

36) *Mores obyczaie postępkie* pochodzą najczęściej ze sposobu myślenia, dla tego iedno za drugie brać się może, *Modestia*

sed aliena 37) a republica nostra videtur. Nam profecto aut metus, aut injuria 38) te subegit, Silane, Consulem designatum, genus poenae novum decernere.

skromność tu wzięta za moderatio umiarkowanie na które się z wiekiem skromność zamienia.

37) *Sententia aliena* Lange tak objaśnia *reipublicae commodis et legibus contraria*. Zdanie przeciwne dobru i prawom Rzeczypospolitej. Można by tłumaczyć przez *caele niestosowne, niezgodne* co wychodzi na *opaczne*.

58) *Injuria* Lange stosuje do spiskowych i objaśnia przez *sceleris gravitas wielkość przestępstwa*. Müller zaś do samegoż Syllana ten wyraz odnosi, i tłumaczy przez *negligentia juris niedbanie* albo raczej *niewzględ na prawa*. Tłumaczenie Langa wydaie się daleko pozorniejszym, bo tenże znaczenia wyrazu *injuria* dociekał myśli autora. Müller przeciwnie z rzeczy samej i z następstwa myśli dochodził znaczenia wyrazu, ztąd w jego wykładzie więcey znać głębokiej a nie subtelněj gruntności opieraiący się nie na słowach,

może? ale opaczny Rzeczypospolitej naszey się wydaie. I zapewne albo obawa, albo surowość zbytnia przywiodła ciebie Syllane, Konsulu mianowany, do obmyślenia nowego rodzaju kary. O

ale raczej na tém, co one znaczyć powinny po nayscisleyszem ich rozważeniu. I pewnie Syllanus nie miał żadnego względu na prawa, kiedy chodziło o zabezpieczenie Rzeczypospolitej i ukaranie takich zloczyńców, a ta jego prawdziwie obywatelska *bezwzględność prawa* czyli *bezprawność* pochodziła iedynie z miłości samychże praw i swobód oyczystych. Tak więc *injuria* dobrzeby i nawet naywłaściwiej wyrazić przez *bezprawność* ale chyba z dodatkiem *obywatelska*. W podobnej myśli *injuria* dobrze się wyrazić daie przez *surowość zbytnią* pochodzącą także często z gorliwości obywatelskiej o Rzeczpospolitą. W czém nawet mamy za sobą powagę Cyncerona, z którego dosyć przywieść i przetłumaczyć to powszechnie znajome zdanie: *Summum jus, saepe est summa injuria*. Zbytnia sprawiedli-

De timore supervacaneum 39) est dis-
serere, cum praesenti diligentia clarissimi
viri consulis, tanta praesidia sint in
armis. De poena possumus equidem di-
cere id, quod res habet: 40) in luctu at-
que miseris mortem ærumnarum re-
quiem, non cruciatum esse; eam cuncta
mortalium mala dissolvere; 41) ultra
neque curæ neque gaudio locum esse.
Sed per deos immortales, 42) quamob-

*wość albo raczćy zbyt ściśła prawność czy-
li trzymanie się prawa bywa często osta-
tnią niesprawiedliwośćią, albo lepićy, o-
krucieństwem i tyranią.*

39) *Supervacaneum est* co do słowa *iest*
*rzeczą zbyteczną próżną, a zatćm niepo-
trzebną.*

40) *Id, quod res habet* czyli iak tłumaczy
Lange *ut se re vera habet iak się istotnie*
rzecz ma. Tu Cezar zdaie się poświęcać
całą szlachetność własnego uczucia i
przekonania zręcznym wybiegom stronni-
czćy mowy, chcąc niby wmówić w oświe-

boiaźni nie ma tu co rozprawiać, gdy
czuyną starannością Konsula, przezacne-
go męża, tak liczne straże stoią pod
bronią. A o karze możemy w prawdzie
powiedzieć, iak się istotnie rzecz ma, że
w płaczu i utrapieniach śmierć iest koń-
cem udręczeń, nie męką; ona wszyst-
kie dolegliwości ludzkie przecina; dalćy
iuz nie masz ani troski, ani uciechy za-
dńey. Ależ na Bogi nieśmiertelne, cze-

eonych słuchaczów to, czemu sam nie wie-
rzy, iakoby dla człowieka z śmiercią wszy-
tko się kończyło, a przeciwne muiema-
nie sumieniem i wiarą naygodniejszych
ludzi stwierdzone niby zostawiaie ciemne-
mu gminowi. Tak nieraz wymową utrzy-
mując złą stronę osobistym widokóm po-
święcamy prawdę, uczciwość, rzetelność,
oraz ostatnią nadzieię i pociechę ludzkó-
ści.

41) *Dissolvit* rozrywa.
42) *Per Deos immortales* sposób zaklę-
cia zapytuiać o co nayusilnićy lub prosząc.

rem in sententiam non addidisti, ut prius 43) verberibus in eos animadvertetur? an, quia lex Porcia vetat? at aliae leges, item condemnatis civibus animam non eripi, sed exilium permitti 44) jubent. An, quia gravius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut grave nimis in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius

43) *Uti prius &c.* taki był bowiem dawniejszy porządek w zadawaniu śmierci u Rzymian, że wprzód sieczono różgami przestępcę, a potem głowę mu ucinano toporem.

44) *Exilium permitti* w niektórych znajdujemy *in exilium* i wtakowym razie *permitti*, byłoby położone zamiast *mitto*. Prawo Porcyuszowe przez Porcyusza Lekkiego, aby obywatela Rzymskiego nie krępować i nie karać chłostą lub śmiercią wr. 556 postanowione, niesłużyło ku obronie gwałtowników Rzeczypospolitej, chyba ich ubezpieczyła od kary własna potęga lub wpływ

mu jeszcze w zdaniu swoim nie przydałeś, aby ich pierwéj osiec różgami? Pewnie dla tego, że prawo Porcyuszowe zabrania? wszak i inne prawa podobnie osądzonym obywatelom nie życie wydzierać, lecz na ich wygnaniu przestać nakazują. Czy, że sroższą jest chłosta niżeli śmierć? a iakież zbytnie okrucieństwo, lub srogość na ludzi przekonanych o tak wielką zbrodnią? Czy że

przemagający przychylnéj im strony. Przez *aliae leges* rozumie się tu szczególniejsze prawo *Semproniuszowe* w 630 r. Z. R. przez Kaja Gracha postanowione, zabraniające skazywać na śmierć obywatela Rzymskiego bez woli ludu, lecz i to prawo podobnie nie stosowało się do osądzonych za nieprzyjaciół, czyli zdrajców oyczyzny. Ciceron w mowie IV. Katyl. tak mówi: *At vero C. Caesar intelligit legem Semproniam esse civibus Romanis constitutam, qui autem Reipublicae sit hostis, eum civem esse nullo modo posse. Wszakże to Cezar wie dobrze, iż prawo Semproniu-*
9*

45) est? qui convenit 46) in minore negotio legem timere, cum eam in maiore 47) neglexeris? At enim, quis reprehendet, quod in parricidas reipublicæ decretum erit? tempus, 48) dies, fortuna cuius lubido gentibus moderatur. Illis 49) merito accidet quidquid

szowe o obywatelach Rzymskich stanowi, kto zaś na Rzeczpospolitą się targnął, tego obywatelem w żaden sposób uznać nie można.

45) *An quia levius* tu dobrą czyni uwagę Lange, że tu jest wykręt mówiącego, bo rzecz powinna się ciągnąć do ostatka o chłości z karą śmierci złączonej, a tu ie Cezar rozdziela i osobno uważa, wyprowadzając wniosek nadużycia z tego, co nigdy prawie w dawniejszych nawet czasach się nie zdarzało, bo chłosta za ledwo kiedy była osobną u Rzymian, ale raczcy dodatkową do kary śmierci. Powszechnie miano chłostę za karę na niewolników, a nie na obywateli.

to lżejsza kara? dobrzeż iest przestrzegać ściśle prawa w mniejszcy rzeczy, a w ważniejszcy ie zaniedbywać? Kto zaś nagani wyrok, iakibyśmy wydali na mordców Oyczyzny? czas, okoliczność, los samowolnie władnący narodami. Cóżkolwiek się z nimi stanie, oni tego warci,

46) *Qui convenit* zamiast *quomodo convenit iak to się szykuie?*

47) *In minore negotio... in maiore* to iest *in verberatione, in ultimo supplicio.*

48) *Tempus* wyraz nayogólniejszy, obeymujący całą przestrzeń, iuż upłynionego i przeszłego czasu, znaczy tu wyraźnie sam tylko czas przyszły. Toż samo i *dies* tylko że wyraża przyszłość iakoby przywiązana do iednyc lub wielu nowych okoliczności przez które tém samém wytłumaczyć się może.

49) *Illis* rozumie się *conjuratis* sprysiężeńcom wyraz ten. podług Lange na przeciwołożony następującemu *in alios* przy którym domysłamy się *insontes* niewinnych.

evenerit; ceterum vos, Patres conscripti, quid in alios 50) statuatis considerate. Omnia mala exempla ex bonis orta sunt: 51) sed ubi imperium ad ignaros, aut minus 52) bonos pervenit; novum illud exemplum ab dignis et idoneis 53) ad indignos et non idoneos transfertur. Lacedemonii, devictis Atheniensibus, triginta viros imposuere, qui Rempublicam eorum tractarent. Hi primo coepere pessimum quemque et omnibus invisum

50) Można uważać *in alios* z domyślnym wyrazem *posteriores* iako położone zamiast *in aliud tempus* albo *in posterum* nadal.

51) *Omnia etc. orta sunt* powstały poczęły się. Dobrą czyni uwagę Lange, że na tę myśl często się pomiędzy ludźmi sprawdzająca, zbyt ogólny i przesadzony, a zatem mylnie użyty jest wyraz *omnia* na którego miejscu należało położyć *multa*. Mowa tu szczególniej o wydarzających się nadużyciach praw najlepszych przez niebezpieczeństwo lub niegodziwość w ich zastosowaniu.

ale wy, dostojni Mężowie, pilnie rozważcie co razem i dalej stanowić macie. Wszelkie złe przykłady z dobrych się poczęły; a skoro władzy ludzie ciemni i niegodni dopadną ów nowy przykład od zasługujących na karę i winnych, do niezasługujących i niewinnych przejdzie. Lacedemonie, po zawoianiu Atenów trzydziestu Mężów przełożyli nad ich Rzeczpospolitą. Ci zrazu najgorszych ludzi i powszechnie znienawidzonych poczęli bez sądu na

52) *Minus* wyraźnie wzięte za *non*.

53) *Ab dignis et idoneis*. Korcysz tak te wyrazy objaśnia, *digni sunt qui pœnam meruerunt; idonei, qui apti sunt ad pœnam, et reipublicæ commodo puniuntur; digni* są ci którzy na karę zasłużyli, i nazwać ich można *winnymi* albo *winowajcami* *idonei* czyli *apti ad pœnam varci kary, której nawet wymaga dobro Rzeczypospolitej* są to już więksi przestępcy publicznemu bezpieczeństwu zagrażający; lecz

indemnatum 54) necare. Ea populus lætari, et merito dicere fieri; post, ubi paulatim licentia crevit, juxta bonos et malos lubidinosè interficere, ceteros metu terrere. Ita civitas servitute oppressa, stultæ lætitiæ graves pœnas dedit. Nostra memoria, victor 55) Sulla cum Damasippum 56) et alios hujus modi, qui malo 57) Reipublicæ creverant, jugulari 58) jussit, quis non factum ejus laudat

takowe cieniowanie znaczeń trudno wydać w przekładzie. Powiedzieć nawet można w niektórych nadzwyczajnych przypadkach, że nie wszyscy winni zasługują na karę, i przeciwnie; tak trudny wymiar sprawiedliwości!

- 54) *Indemnatum* nieosądzonego któremu tłumaczyć się niedozwolono, iak mówi się po naszymu bez sądu bez prawa.

- 55) *Victor* zwycięzca stosując zwycięstwo do ówczesnych wojen domowych można w tłumaczeniu powiedzieć *wziąwszy nad innymi górę. przewagę.*

- 56) *Damasippus Pretor* czyli sędzia mieyski w r. 671, który ścignąłszy Sena

śmierć skazywać. Czém się lud cieszył i powiadał, że to sprawiedliwie. Potém, gdy stopniami samowolność wzrosła, nuż zarówno złych i dobrych podług uwidzenia zabijać, drugich w ciągłéj trwodze trzymać. A tak Rzeczpospolita niewolą uciśniona nierozmyślną radość ciężko przypłacała. Za naszey też pamięci zwycięzca Sylla, kiedy Damazyppa i innych iemu podobnych, co na zgubę Rzeczypospolitéj wzrosli, zamordować kazał, któż mu tego nie pochwalił? że

do izby radnéj (curia Hostilia) co tylko było w Rzymie możnych do strony Sylli należących, wymordować kazał: Oczem Livius Epit. 8, 6, 5.

57) *Malo* któremu wprost przeciwnego znaczenia byłby wyraz *saluti*. W tém mieyscu Lange przywodzi objaśnienie Kurnhardta w tych słowach: *qui in exitium Reipublicæ nimis potentes facti erant.*

58) *Jugulare, necare* zabić kogo śmiercią gwałtowną, zamordować. *Interficere* zabić iakimkolwiek sposobem.

bat? homines scelestos, factiosos, qui seditionibus Rempublicam exagitaverant, merito necatos aiebant: Sed ea res magna initium cladis fuit. Nam, uti quisque domum, aut villam, postremo aut vas, aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, uti in proscriptorum numero is esset. Ita quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, post paulo ipsi traherantur: 59) neque prius fines jugulandi tuit, quam Sulla omnis suos divitiis explevit. 60) Atque ego hæc non in M. Tullio, 61) neque his temporibus vereor; sed in magna civitate multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio Consule, qui item exercitus in manu sit, falsum 62) aliquid pro vero credi, ubi

59) *Trahebantur* domyślaiąc się *ad supplicium* na śmierć wleczono albo iednym słowem mordowano.

60) *Explevit* napętnił albo co iedno znaczy nasycił.

61) *In Marco Tullio* nie znaczy za Marka Tulliusza, boby opuszczone było *in. Ve-*

ci zbrodniarze, wichrzyciele, co przez buntownicze ziny Rzeczpospolitę zaburzyli słusznie pomordowani, taki był głos powszechny. Ale ztąd się wielkie nieszczęście poczęło. Bo skoro kto potem zapragnął czyiego domu, włości; wreszcie sprzętu, lub sukni starał się tylko podać właściciela w liczbę wywołaneów. A tak tych, co się pierwéy radowali z śmierci Damazyppa w krótcie potem samychże na śmierć ciągniono, i nie wprzódy morderstwa ustały, aż Sylla wszystkich swoich dostatkami napełnił. Ja wprawdzie tego się nie obawiam po M. Tulliuszu, ani w naszych czasach, lecz w wielkim narodzie tyłu iest i tak różnie myślących ludzi. Inną razą, za innego Konsula, który podobnie będzie miał wojsko w ręku może iakowe udanie

veri obawiać się podobnie iak *spodziewać* się możemy, *po kim, na kogo, w kim.*

62) Müller objaśnia wyraz *falsum* przez *falsum rumore de conjuratione facta*, a

hoc exemplo, per Senati decretum, Consul gladium eduxerit, quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri, Patres conscripti, neque consilii, neque audaciæ unquam eguere: 65) neque superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Tuscis pleraque sumserunt: postremo, quod ubique apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequiebantur: imitari, quam invidere 64) bonis 65) malebant. Sed eodem illo tempore, 66) Græciæ morem imitati, ver-

biorąc *falsum* za błąd lub pomyłkę takby się dobrze wytłumaczyło: może błąd iakowy wziąć się za rzecz nieomylną.

65) *Egeo* potrzebuję albo *zbywa mi* na czem to drugie znaczenie jest pierwiastkowym czyli źródłowym, wszakże nie bez przyczyny zajmuje niższe miejsce w wielu słownikach, bo pospolicie dopiero w potrzebie niedostatek uczuć się daie.

64) *Invidere* zazdrościć znaczy tu nie

wziąć się za prawdę; natenczas Konsul, skoro dzisiejszym przykładem przez wyrok Senatu miecza dobędzie, któż iemu tamę położy? kto go pohamuje? Przodkom naszym, dostoiny Senacie, nigdy niezbywało ani na przezorności, ani na odwadze, ani im duma na zawadzie stawała do wprowadzenia cudzych byle tylko dobrych zwyczajów. Oręż i pociiski wojenne od Samnitów, znamiona władzy rządowej od Tusków w znaczney części przeięli; wreszcie co tylko gdzie przydatnego u związkowych lub nieprzyjaciół upatrzyli, iak najstaranniey zaprowadzili u siebie: co dobrego naśladować niżeli się zawiścią uwodzić woleli. A w onymże samym czasie, idąc za Greków

przyymować albo *odrzucać* choćby co najlepszego przez zazdrość.

65) *Bonis* domyślając się *institutis*. Przy *imitari* domyślamy się *bona*.

66) *Eodem illo tempore* w onymże czasie kiedy wiele obcych zwyczajów przyięli.

beribus animadvertabant 67) in civis, de condemnatis 68) summum supplicium sumebant. Postquam Respublica adolevit 69) multitudine civium factiones valere, 70) circumveniri innocentes, aliæque hujuscemodi fieri corpore; tum lex Porcia aliæque paratæ, quibus legibus exilium damnatis permissum. Hanc ego causam, Patres Conscripti, quo minus novum consilium capiamus, inprimis magnam puto. Profecto virtus atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis

67) *Verberibus animadvertabant* chłostę *kazali* mówi się tu o chłości nie poprzedzającej karę śmierci i z nią połączonej, ale oddzielnej za mniejsze przewinienia, iak uważa Heyne. Lecz chłosta, iakom wyżey wspomniał, rzadko była używaną na obywateli Rzymskich, chyba przez nadużycia urzędników, czego i w ostatnich czasach Rzeczypospolitej dopuścił się *Weres* pomimo zakazu praw.

68) *De condemnatis* domyślając się *capitis* osądzonym na śmierć: *summum sup-*

zwyczajem chłosty poczęli używać na obywatelów, osądzonym ostatnią karę zadawali. Lecz iak tylko Rzeczpospolita wygórowała i z samęj ludności obywateli zamogły się stronnictwa, nastawać niewinnych i tym podobne bezprawia czynić zaczęto. Wtedy nareszcie stanęło prawo Porcyuszowe i inne prawa wymierzające osądzonym karę wygnania. Ten ia powód, oycowie radni, niezmiernie ważnym bydz sądzę do odrzucenia nowego wniosku. Zapewne więcéy mieli dzielności, rozumu i doświadczenia owi mężowie, którzy z ma-

plicium kara śmierci dobrze się wydać może przez ostatnią karę, po której nie masz już innęj w mocy ludzkiej.

69) *Respublica adolevit* co do słowa *Rzeczpospolita* dorosła przez co się ma rozumieć *wzbiła się w potęgę* czyli *wygórowała*.

70) *Valere* czyli *crevere* *wzmogły się* albo *zakrzewiły się, zamogły*.

opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur, eos dimitti et augeri exercitum Catilinæ? minime; sed ita censeo: publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent; neu quis de iis postea ad Senatum 71) referat, neve cum populo agat; 72) qui aliter fecerit, Senatum existimare, eum contra Rempublicam et salutem 73) omnium facturum."

LII. Postquam Cæsar dicendi finem fecit, ceteri, 1) verbo alius, alii varie ad-

71) *Neu quis de iis referat ad Senatum* domyślaiąc się *pœnæ levandæ causa*, aby nikt za nimi nie wnosil do Senatu o zwolnienie kary, co odmiennym obrotem mowy w polszczyźnie dobrze się wyraża.

72) *Neve cum populo agat i* aby nie nadrabiał z ludem czyli nie zabiegał u ludu.

73) *Salus zdrowie, życie, ocalenie*, czego nikt pewnym być nie może bez *osobistego bezpieczeństwa*, ztąd się brać może iedno za drugie.

tych sił, tak wielką wznieśli potęgę, niżeli my co ten dobry nabytek ledwo utrzymać zdołamy. Czyż więc rozpuścić spiskowych, aby się pomnożyło wojsko Katyliny? bynajmniéj; ale tak radzę: zebrać na skarb ich majątki, samych zaś trzymać pod strażą po miastach najzamożniejszych a ktoby się za nimi wstawiał do Senatu, lub zabiegał u ludu; niechay go uważa Senat za czyniącego przeciwko sprawie publiczney i osobistemu bezpieczeństwu nas wszystkich."

LII. Gdy Cezar przestał mówić, drudzy, to głosem, to rozmaicie zaczęli się

1) *Ceteri verbo etc.* Lange w téj części zdania zniósłszy przestanki, taki wykład wprowadza; *alius Cæsari, alius Silano vel Neroni assentiebatur* bez względu na to, co było w 50 rozdziele, że sam nawet Syllanus mową Cezara zniewolony oświadczył się za zdaniem Nerona mało co odmiennem od Cezarowego; tym sposobem wszyscy trzék wymienieni przez Lange zgo-

sentiebantur: at M. Porcius Cato 2) rogatus sententiam, hujusmodi orationem habuit.

„ Longe mihi alia mens est Patres Conscripti, cum res 3) atque pericula nostra considero, et cum sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disseruisse videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris atque focis suis

dzili się na iedno, zaczém wyraz *varie* wcale nie oznacza różności zdań, ale tylko różny sposób przyzwolenia danego Cezarowi.

2) Marek Porcyusz Katon od zgonu swojego Utyceńskim nazwany, Stoik najzapaleńszy, o czém *Vellejus Paterc.* 11. 35. Wspomina o nim także Cyceron w mowie za Sextem Roz: 28. z naywiększą pochwałą, dodając i to, że on prawie między ostatnimi zapytany o zdanie z taką mocą zapamiętania i przekonania powstał na spiskowych, iż wszystkich, którzy doradzali drogę łagodności, podał w porozumienie o

za nim oświadczać. A Marek Porcyusz Katon, zapytany o zdanie w ten sposób przemówił.

„ Wcalem ja innéy myśli, dostoiny Senacie, gdy okoliczności i niebezpieczeństwa nasze przeglądając, niektórych zdania sam z sobą rozważam. Oni iak mi się widzi, rozprawiali o karze tych, co na oyczyznę, rodzinę, ołtarze i do-

spółnictwo do spisku; tak zaś Konsula zasługę uwielbił, iż cały Senat do jego zdania się przychylił i karę śmierci zawyrokował. Toż Plutarch w życiu Katona 2go Roz 25 powiada, że była téy mowy kopia z rozkazu Cycerona przez skoropisów wygotowana, i w tém się jeszcze zgadza z Paterkulem, iż Katon na Cezara wielkie rzucił podeyrzenie, a Cycerona wielą wyniósł pochwałami, co oboje nasz Autor przemilczał.

3) *Res* znaczy tu *stan rzeczy położenie* albo *okoliczności*.

bellum paravere: 4) res autem monet, 5) cavere ab illis 6) magis, quam quid in illos statuamus consultare. Nam cetera tum persequare, 7) ubi facta sunt; hoc nisi provideris, ne accidat; ubi evenit, frustra judicia implores. Capta urbe, nihil fit reliqui 8) victis. Sed, per deos immortales, vos ego adpello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, 9) quam Rempublicam fecistis, si ista, cujuscunque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere 10) vultis, expergiscimini

4) *Bellum paravere* wojnę zgotowali czyli skrycie ią pomiędzy sobą ułożyli albo umyślili.

5) *Monet*, ostrzega radzi (nakazuje).

6) *Cavere ab aliquo* mieć się na ostrożności od kogo.

7) *Tum persequare* ieden ze sposobów mówienia nicosobistych dobrze się u nas wydaiący przez osobę 1szą liczby mnogiej albo nieosobiście chcąc wyrazić po-

my swoje targnąć się umyślili; a tu rzecz sama nakazuje, raczy się od nich pilnować, niżeli radzić, iaki na nich dać wyrok. Bo w każdym innym razie dochódźmy winy, dopiero po iey spełnieniu, tu, jeżeli się nie zabieży złemu, skoro iuż nastąpi, próżno wzywać sądu; po zaięciu Rzymu, nie masz ratunku dla zwyciężonych. Ale, na Bogi nieśmiertelne, do waś się ia odzywam, którzyście zawsze o swoje domy, włości, posagi, malowidła, więcéy dbali niż o Rzeczpospolitą; jeżeli to wszystko, cokolwiek wam iest naysmilszego, zatrzymać, jeżeli uciech waszych swobodnie zażywać chcecie,

wiedziałoby się można dochodzić. *Persequi* znaczy dochodzić prawem, sądem lub mocą sięgać karać.

8) *Nihil fit reliqui* trafnie to inaczej wyraża Müller *tum res acta est* wtedy iuż po wszystkim czyli nie masz ratunku.

9) *Pluris facere* właściwie więcéy cenić a zatem dbać.

10) *Præbere otium* co do słowa *dadź swo-*

aliquando, et capessite 11) rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de sociorum injuriis; libertas et anima nostra in dubio est. Sæpenumero, Patres Conscripti, multa verba in hoc ordine 12) feci: sæpe de luxuria atque avaritia nostrorum civium questus sum; multosque mortales ea causa adversos habeo; 13) qui mihi atque animo meo 14) nullius unquam delicti gratiam fecissem, 15) haud facile alterius lubrici malefacta

bodę czyli *wolne pole*, co jeszcze nie ma-
luie bezpieczeństwa dobrze się wydającego
w wyrażeniu *swobodnie zażywać* które
zwłaszcza przy *voluptatibus* zupełnie odpo-
wiada łacińskiemu *præbere otium*.

11) *Capessite* co do słowa *chwycić*, a
uważając Rzeczpospolitą w niebezpieczeń-
stwie *brońcie ratujcie*, podobnie objaśnia
Müller *cura diligentiaque vestra defendite*.

12) *In hoc ordine* tu *ordo* może się brać
za miejsce zebrania Senatorów, co wycho-
dzi na nasze *koło Senatorskie*.

13) *Multos adversos habeo* wielu mam

ockniycie się wreszcie i ratujcie Rzecz-
pospolitą. Nie idzie tu o pobory, ani o
pokrzywdzenie sprzymierzeńców, wol-
ność i życie nasze w niebezpieczeństwie.
Nieraz ia dostoiny Senacie, długie mie-
wałem przemowy w tém kole, nieraz na
zbytek i cheiwość naszych urzędników
utyskiwałem, i przez to nieiednemu się
naraziłem. A iakom sobie i ułomności
moięy nie przepuścił nigdy najmniejszego
chybienia, tak też nikomu samowol-
nych wykroczeń nie rad byłem przeba-

przeciwnych czyli *przeciwników nieprzy-
iacioł* którym się *naraziłem*.

14) *Animo meo ułomności moięy* albo
zapędowi jeżeli następujące *gratiam facere*
tłumaczymy przez *darować, przebaczać,
pobłażać*.

15) *Gratiam facere* możeby tu się lepiej
tłumaczyło przez *pozwolić sobie* albo *do-
puścić* i w takowym razie *animus* znaczy-
łoby *serce, sposób myślenia, charakter*, co
się daleko zgodniejszym wydaie ze Stoic-

condonabam. 16) Sed ea, tametsi vos parvi pendebatis, tamen Respublica firma erat, opulentia 17) negligentiam tolerabat. Nunc vero, non id agitur, bonis, an malis moribus vivamus; neque quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani: sed, cujus hęc cunque modi, nostra an nobiscum una, hostium futura sint. Hic mihi quisquam 18) mansuetudinem et misericordiam nominat. Jampridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus; quia bona aliena largiri, liberalitas; malorum rerum audacia, fortitudo vocatur. Eo

kim umysłem Katona, który nie ma żadnej zdrożności do przepuszczenia sobie, bo żadnej się niedopuszcza, czyli nie pozwala sobie. W obu razach *fecissem* dobrze się tłumaczyłoby przez tryb warunkowy.

16) *haud facile condonabam* nie łatwo przebaczałem czyli niechciałem przebaczać.

17) *Opulentia* zamożność, potęga, stan kwitnący narodu. *Tolero* cierpię, dopu-

zczać. A chociaż wy to sobie lekce wzięliście, jednak Rzeczpospolita była w swojej sile; przy dobrym tedy bycie uchodziła niedbałość. Teraz zaś nie o tem radzimy, czy dobre lub złe u nas obyczaje, lub iak rozległe i świetne panowanie ludu Rzymskiego, ale czy to, cóżkolwiek mamy nasze będzie i nadal, lub też razem z nami dostanie się nieprzyjaciołom. Tu mi kto wspomina o łaskawości i politowaniu; wszakemy to już dawno właściwe nazwiska rzeczy zarzucili, bo cudzem dobrem szafunek, hojnością; a na wszelkie złoczyństwa odwaga, męstwem u nas się zowie. Owoż

szczam, dozwalam bez szkody. Tu dosłownie tłumacząc, nie wydałaby się myśl tak jasno i dobitnie, iak do nię dobierając stosowne wyrazy i obrot mowy właściwy polszczyźnie.

18) *Quisquam* ten wyraz ściąga się do Cezara, którego tu |Katon nie chce otwarcie wytykać, i dopiero później po imieniu przywodzi.

Respublica in extremo sita est. Sint sane, 19) quoniam ita se mores habent liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus ærarii: ne illis sanguinem nostrum largiantur; et dum paucis sceleratis parant, bonos omnes perditum eant. Bene 20) et composite C. Caesar paulo ante in hoc ordine de vita et morte disseruit; falsa, credo, existimans; quæ de inferis memorantur; diverso itinere, malos a bonis loca tetra, inculta, læta atque formidolosa habere. Itaque censuit pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis 21)

19) *Sane* przysłówek, a raczemy spóynik twierdzący lub zezwalający różnie się tłumaczy na polskie; *sint sane* niechże będą lub w ostatecznym razie na nic więcej nie zezwalając *niech wreszcie będą*.

20) *Bene* dobrze albo dla widoczniejszego wydania zachodzący tu szydliwości *wyśmienicie*.

przez co Rzeczpospolita dziś w ostatniemy toni. Niech sobie wreszcie będą, kiedy już nastały takie obyczaje, hojni ze sprzymierzeńskich majątków, litościwi na wykradaczów skarbu publicznego, byleby mi krwi naszey niezafowali, i ochraniając kilku zbrodniów, cnotliwych wszystkich nie podawali na zgubę. Wyśmienicie i składnie Kaiusz Cezar wprzódy nieco w tém kole o życiu i śmierci rozprawia czytując, widzę, za fałsz, co nam o podziemney krainie powiadaia, że tam źli odmienną od dobrych dostaiąc się drogą, miejsca obrzydne, dzikie, szkaradliwe i okropne zajmują. Radził tedy, dobra ich zabrać na skarb, a samych

21) *In custodiis* opuszczone w Edycyi Bipontyńskiemy Sallustyusza, a zanawiasowane w niektórych późniejszych wydaniach, przez co bardziemy się ieszcze wyświeca niedorzeczność zdania Cezarowego, aby po miastach trzymać spiskowych nawet bez straży.

habendos; videlicet timens, 22) ne, si Romæ sint, aut a popularibus conjunctionis, aut a multitudine conducta per vim eripiantur. Quasi vero mali atque scelesti tantummodo in urbe, et non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum ope- pes minores. Quare vanum equidem hoc consilium si periculum ex illis metuit; sin in tanto omnium metu solus non timet, eo magis refert, me mihi 23) atque vobis timere. Quare 24) cum de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ et de omnibus conjuratis decernere.

22) *Timens* w niektórych wydaniach opuszczone lub zanawiasowane dla tego zapewne, że Katon zaraz w dalszym ciągu mowy podaje w wątpliwość takową Cezara obawę, lecz i tu samo *videlicet* w szyderskim sposobie użyte wcale nie znaczy pewnością.

23) *Refert me mihi etc.* w niektórych

trzymać pod strażą po miastach wolnych, zapewne się bojąc, aby w Rzymie od spółrokoszanów albo od zgrai podkupioney nie zostali gwałtem wyrwani. Niby to źli i zbrodniarze w saméy są tylko stolicy, albo nie tam więcéy może zuchwałość, gdzie mnieysze siły do obrony. Prózna więc ta iego rada, skoro się obawia od nich niebezpieczeństwa, jeżeli zaś w takiéy powszechnéy trwodze on sam ieden nieulękniomy, tém bardziéy lękać mi się należy o siebie i o waś. I bądźcie pewni, że co o Lentulu i innych zawyrokujecie, toż samo stanowić ma o woysku Katyliny i o wszystkich spiskowych. Wmiarę

edycyach opuszczone *me* iako wyraz zbyt teczny, ale dobrą czyni uwagę Müller, że tym wyrazem Katon sam się niby zastawia nieulękniomemu niczém Cezarowi.

24) Powyższe *quare* znaczyło *dla tego, tedy, więc*, to zaś drugie *quare* drugi czyniąc wniosek dobrze tłumaczyć się może przez *a więc, a zatem, otóż, tedy*, lub przez proste *i*.

Quanto vos attentius 25) ea agetis, tanto illis animus infirmior erit. Si paululum modo vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt 26). Nolite existimare, maiores nostros armis Rempublicam ex parva magnam fecisse 27). Si ita res esset, multo pulcherrimam eam nos haberemus; quippe sociorum atque civium, praeterea armorum 28) atque equorum major nobis copia, quam illis. Sed alia fuere, quae illos magnos fecere; 29)

25) *Quanto attentius* właściwie *im pilniey, im ostrożniey*, tu zaś podług Katona *surowość, ścisłość* iest miarą takowéy pilności i baczenia, nie tak więc wyraz, iako raczély myśl mówcy na polskie przekładamy.

26) *Feroces aderunt* tłumaczy Müller *cum ferocia nobis instabunt* *rozzuchwaleni na nas wpadną, zayrzę nam woczy*, lecz zdaie się że *aderunt* wzięte bezwzględnie ścięga się tylko do samych spiskowych, którzy przez postępowanie z nimi łagodne *wzuchwalstwoby* się *podnieśli* czyli *serca* *nabrali*.

zwiększonéy surowości waszély będzie ubywać im serca; niechże was cokolwiek wolnieiącyh zobaczą, zaraz wszyscy zuchwale podniosą głowy. Nie myście że przódkowie nasi, orężem Rzeczpospolitą z niskiego stopnia na tak wysoki wynieśli, Gdyby tak było, terażniejszy stan iey bez porównania byłby świetniejszy, bo sprzymierzonych i ziomeków, tudzież oręża, i koni więcéy teraz u nas, niżeli u nich. Lecz co innego ich tak wywyższyło, czego my zgoła nie ma-

27) *Ex parva magna fecisse* co do słowa z *matéy wielką* zrobili które to wyrażenie w nayprostszym u nas i chyba potoczny stylu, toż w tłumaczeniu ustnem ledwoby uysć mogło.

28) Tu *armorum* bierze się pewnie za *zbroyną piechotę* a *equorum* za *iązdę*, na którey starożytni zakładali główną siłę wojenną iako świadczy Arystoteles Polit. IV. 13. —

29) *Quae illos magnos fecere* nie można tłumaczyć dosłownie, co ich uczyniło wiel-

quæ nobis nulla sunt: domi 30) industria, foris justum imperium, animus in consulendo liber, 31) neque delicto, neque lubrici obnoxius 32). Pro his nos habemus luxuriam, atque avaritiam; publice egestatem, 33) privatim opulentiam; laudamus divitias, se-

kim ale raczëy potëżnymi albo naylepiëy w tëż samë trafiając myśli: przez co oni wygòrowali.

30.) *Domus* podług objaśnienia Lange położone zamiast *in patria* a znowu *foris*, zamiast *in provinciis, gentibusque devictis*; tłumacząc na nasz język z łacińska powiedzieć można: w domu za domem, które iednak wyrazy niedość jasno rzecz malują i zatrzymujemy je tylko dla wydania zwyciężności autora.

31) *Animus liber* tu się domyśla Lange ab odio, ira, gratia, studio, od nienawiści, gniewu, względności, sprzyiania, Müller zaś: a libidine et mala conscientia, od samowolstwa i nieprawności, oba zarówno trafne dają objaśnienie. Podług pierwszego

my; w domu przezorność, za domem sprawiedliwe rządy; na obradach umysł nieskazitelny ani krępowany zbrodnią lub namiętnością. A u nas, marnotrawstwo natomiast i chciwość, w skarbie publicznym gołota, po domach prywatnych dostatek; wychwalamy bogactwa,

animus liber znaczy bezstronność, bezinteresowność, czystość zamiarów, podług drugiego nieskazitelność, czystość sumienia co zapewne oboje nasz Autor zawarł w iednym wyrazie *liber* iak widzimy z tego co następuje *neque delicto etc.*

32) *Obnoxius* tu znaczy niewolniczo, *sepo uległy* albo *skrępowany*.

33) *Publice egestatem* domyśla się Müller *propter fures ærarii* wskazując że tu wyraźnie o skarbie publicznym iest mowa, a nie o zamożności narodu; *privatim* wprost przeciwne powyższemu *publice* i położone zamiast *apud privatos* albo raczëy zamiast *in ærariis privatorum* po skarbach prywatnych.

quimur inertiam; 54) inter bonos et malos discrimen nullum; omnia virtutis præmia 55) ambitio 56) possidet. Neque mirum; ubi vos separatim, sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ servitis; 57) eo fit, ut impetus fiat in vacuum 58) Rem-

54) *Sequimur inertiam* domyślając się in *vita nostræ curriculo* w ciągu życia naszego, moglibyśmy tłumaczyć dosłownie, idziemy za bezczynnością albo za gnuśnością; lepiéy połączywszy oba te wyobrażenia wyraźne i domyślne powiedzieć żyjemy bezczynnie i gnuśnie albo iednym słowem gnuśnieimy.

55) *Præmia virtutis.* *Virtus* znaczy tu zbiór wszelkich przymiotów w człowieku dających mu prawo do urzędowania i wyższości nad innymi; rozumie się zatem przez *virtus* nie tylko należyta zdatność otwierająca pole do zasług, ale też i same zasługi dla dobra publicznego położone, które są naydroższą własnością i iakoby istotną częścią dobrego obywatela; a z tąd samę zdatność obywatelską uwieńczoną już zasługami

żyjemy w gnuśności, między dobrymi i złymi różnicy żadnéy, wszystkie nadgrody, zasługi w ręku zabiegaczów. I kiedy każdy z was oddzielnie sobą tylko zaięty, kiedy w domu za uciechami, tu za pieniędzmi i znaczeniem się upędzacie nie dziw, że napaść uderza na bez-

naysprawiedliwiéy nazwać można *zasługę*.

56) *Ambitio* położone zamiast *homines ambitiosi* albo iak objaśnia Müller in *verecunde ambientes bezwstydnie zabiegający*, co daie się u nas dobrze wyrazić przez *zabiegacze* do którego to mała kiedy używanego słowa przywiązuemy zawsze iakiś bezwstyd i bezczelność,

57) *Servitis* P. Lange dobrze tłumaczy przez *captatis chwytacie, łowicie*. Müller zaś przez *unice spectatis iedynie patrzycie pilnuiecie* oba te tłumaczenia zarówno dobrze malują *zbytnie i prawie niewolnicze zabiegi*.

58) *Vacuum* P. Lange tu się domyśla a *defensoribus bez obrońców*, Müller zaś a

publicam. Sed ego hanc omitto. Conjuravere 39) nobilissimi cives, patriam 40) incendere. Gallorum gentem infestissimam nomini Romano ad bellum accessunt: 41) dux hostium cum exercitu supra caput est. Vos cunctamini etiam nunc, quid intra mœnia deprehensis hostibus, 42) faciatis. Miserea-

consilio et defensione bez sposobu i obrony, co na iedno wychodzi, chociaŝ drugie objaśnienie więcéy w sobie zawiera. W takim znaczeniu *vacuus* tłumaczy się dobrze na polskie przez *bezobronny* albo *bez władny*.

39) *Conjuravere* znaczy to samo co *jure jurando constituerunt pod przysięgą się mówili* do téy zaś mowy zaprzysiężonéy nie sami tylko należeli hersztowie wysokiego znaczenia, iakimi byli: Katylina, Lentul i kilku innych, ale wielka część Senatorskiéy młodzieży słynący tylko z rozpusty, marnotrawstwa i burzliwości, a z tąd *nobilissimi* tłumaczy tu niewypada przez znakomici, znaczący, lecz zapewne lepiéy przez wysoko urodzeni, albo iezeli

obronną Rzeczpospolitą. Ale dość już o tém. Sprzysięgli się wysoko urodzeni ziemkowie na podpalenie oyczyzny. Gallów naród tak nienawistny imieniowi Rzymskiemu do wojny wciągał: herszt rokoszanów z wojskiem już nad głową. A wy się ieszcze dotąd namyślacie, co począć z poymanemi wśród miasta zdraycami.

można z rossyyska przez ieden wyraz nowo złożony wysoko-rodni.

40) *Patriam* zamiast *Romam* albo *urbem* bierze się tu całość za część, oycyzna za stolicę oycyzny. Jakoŝ wyraźnie biorąc rzecz tylko co do miejsca, tedy główne siedlisko oycyzny w stolicy, a zatém najbliżéy brać się może iedno za drugie.

41) *Accessunt* co do słowa wzywają, ale że nie otwarcie tylko skrycie, lepiéy więc powiedzieć wciągał.

42) *Hostibus* domyślając się *patriæ* położone jest pewniéy w przypadku 5cim aniżeli w 6tym. Cyceron *de natura Deorum* III. 20: podobnie używa *facio* z przypadkiem 3cim *quid facies nubibus?* cóż poczniez z obłokami?

mini censeo: 44) deliquere homines adolescentuli per ambitionem; atque etiam armatos dimittatis. Næ 45) ista vobis mansuetudo et misericordia si illi arma ceperint, in miseriam vertet. 46) Scilicet res 47) aspera est sed vos non timetis eam. Immo vero maxime, sed inertia et mollitia animi, alius alium expectantes 48) cunctamini, videlicet, diis immortalibus confisi, qui hanc Rempublicam in magnis sæpe periculis serva-

44) *Censeo* mówiąc z szyderską sędzę, radzę i nierównie poważnięć, niż gdyby powiedziano było *oro* albo *obsecro* proszę albo zaklinam.

45) *Næ* albo *ne* przysłówek twierdzący, zapewniający i iakby ostrzegający zupełnie odpowiada niekiedy naszemu wykrzyknikowi *ey!*

46) *In miseriam vertet* na nędzę się obróci a nędza zawsze za sobą ciągnie utrapienie nareszcie zgubę, z tąd bierzemy iedno za drugie.

47) *Scilicet res etc.* Tu daie się postrze- gać szczególny obrót mowy. Zamiast coby

Ulitujecie się, radzę, pobłądzili ludzie niedorośli przez chęć wywyższenia się, i nawet uzbroionych rozpuście. *Ey!* ta łaskawość i miłosierdzie, iak tylko oni broń wezmą, wydzie wam na utrapienie. Wprawdzie to rzecz okropna, ale wy się iey nie obawiacie. Owszem i bardzo; ale przez gnuśność i zamellałość serca, ieden na drugiego się oglądaiąc, wahacie się właśnie iakby zaufani w Bogach nieśmiertelnych którzy tę Rzeczpospolitą nieraz wśród najstraszniejszych przy-

miał mowca po prostu powiedzieć, wiem że sami uznacie wielkość niebezpieczeństwa, żeście pełni trwogi, toż samo cale inaczej i daleko zrzęčnięć wyraził.

48) *Alius alium expectantes* co do słowa iedni drugich oczekuiąc, wyborny ten obraz ociągania się i opieszalości lepięć ieszcze u nas odmalowany w tych słowach ieden na drugiego się oglądaiąc w czem także i oczekiwanie ma swoje miejsce.

49) *Agendo* co do słowa czyniąc, działaiąc wyraża się tu szczególniejsza pilność

vere. Non votis, neque supplicis muliebribus auxilia Deorum parantur: vigilando, agendo, 49) bene consulendo prospere omnia cedunt: ubi secordiae te atque ignaviae tradideris, nequidquam Deos implores; irati infestique 50) sunt. Apud majores nostros T. Manlius 51) Torquatus, bello Gallico filium suum,

i pośpiech w działaniu, które to wyobrażenie można wydać przez naszą staranność albo starunek mniéj teraz używany, ale do wieku i mowy Katona bardzo dobrze przypadający.

50) *Infesti* znaczy więcéj niżeli nieprzyjaźni, nienawistni: wyrażając nienawieść lub nieprzyjaźń zawsze czynną, nieprzeznacznie usiłującą napastować i szkodzić. Toż samo znaczenie upatrujemy w wyrażeniach *infestis armis, infesto exercitu* i tym podobnych.

51) Tytus Manlius co w czasie wojny Gallijskiej około roku 595 zał. Rz: nad rzeką *Anio* wyzwany od Galla zabił go w pojedynku, a zdjąwszy z szyi zabitego

góđ ocalili. Nie ślubami, ani modłami niewieściami zjednywa się pomoc Bogów; przy czuwaniu, starunku, przezorności, wszystko idzie pomyślnie, a gdy się puścisz tylko na życie beczynne i gnuśne, próżno wzywać Bogów, gniewni są i zaiątrzeni. Za przodków naszych Tytus Manliusz Torkwatus, podczas wojny Gallijskiej, syna swego, że ten prze-

łańcuch złoty, sam się nim ozdobił, z kąđ mu dano przezwisko Torkwata od wyrazu *torques* łańcuch. We dwadzieścia jeden lat potém Manliusz Torkwatus pobił i rozproszył Latynów; wielki to był mąż lecz razem zbyt ulegający dla oycasrogi dla syna. Tak o nim piszą Liwiusz, Florus, toż Cyceron i zgodnie wszyscy utrzymują, że on własnego syna zabił w wojnie Latyńskiej. Jeden tylko Dyonizy z Hali-karnasu odnosi ten wypadek do wojny Gallijskiej, nasz autor obiedwie te wojny miesza, i niby jednę za drugę bierze, nie tyle zapewne dbając o czas, co o rzecz samę czyli wypadek.

quod is contra imperium 52) in hostem pugnauerat, necari iussit. Atque ille egregius 55) adolescens immoderatae fortitudinis morte poenas dedit; Vos de crudelissimis parricidis, quid statuatis, contemini? Videlicet vita cetera eorum, huic scelere obstet 54). Verum parcite dignitati 55) Lentuli, si ipse pudicitiae, si fama suae, si diis, aut hominibus unquam ullis peperit: ignoscite Cethegi adolescentiae; nisi iterum 56) iam patriae bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cae-

52) *Contra imperium* przeciwko rozkazowi, rozkaz ten zabraniający synowi staczać bitwę aż do powrotu oycy nazwać się raczej może zakazem.

53) *Egregius* zacny, piękny, wyborny, mówiąc o wojnie znaczy mężny, waleczny, bohaterski.

54) *Obstat* co do słowa, przeciwi się albo naprzeciwko stawa, możnaby to miejsce inaczej i może jaśniej, ale nie tak zwyciężać wydać. Pewnie oni swém przeszłym życiem naprzeciw téj zbrodni zastawić się mogą.

ciwko zakazowi na nieprzyjaciela uderzył zabić rozkazał. Tak ów młody rycerz niepohamowanego mężstwa życiem przypłacił. A wy się namyślcie jaki dać wyrok na morderców najokrutniejszych. Pewnie przeszłe ich życie naprzeciwko téj zbrodni stawa. Toż przepuście dostojństwu Lentula, jeżeli on uczciwości, jeżeli sławie swoiég, jeżeli Bogom albo ludziom kiedy jakim przepuścił; darujcie młodości Cetega, jeżeli to już niepowtórnie targnął się na oyczyznę. A cóż ja o Gabiniuszu, Statyliusz, Cepariuszu,

55) *Parcite dignitati* zamiast wiele znaczącego wyrazu przepuście można położyć mieycie wzgląd na dostojństwo Lentula będzie to myśl też sama jasno i gładko, ale nie tak mocno jak w łacinie wydana.

56) *Iterum* znowu powtórnie. Tu mowca wytyka Cetega iakoby należał do pierwszego spisku wzmiankowanego w Rozdziele 18 albo też do wojny domowój między Maryuszem i Syllą, w czém rozdzielone są zdania objaśnicielów.

paris loquar? quibus, si quidquam 57) unquam pensi fuisset, non ea consilia de Republica habuissent. Postremo, Patres conscripti, si, mehercule, peccato locus esset, 58) facile pateret, 59) vos ipsa re corrigi, 60) quoniam verba contemnit; sed undique circumventi sumus. Catilina cum exercitu in faucibus urget 61); alii intra moenia, in sinu ur-

57) *Si quidquam etc.* gdyby kiedy na cokolwiek mieli uwagę, wzgląd, zastanowienie.

— 58) *Si peccato locus esset* tak objaśnia P. Lange: *si peccare hac in re liceret, neque peccatum statim sequeretur exitium*, gdyby w tém można chybić, i tuż za uchybieniem nie następowała zguba.

59) *Facile pateret* co do słowa łatwobym dopuścił; wszakże nie pewniejszego, iż z trudnością usta Katona wymówiły ten wyraz *facile*, który tu wcale jego obojętności nie oznacza w ostatnim razie; lepięć zatem *facile* w myśl mowcy tłumaczyć przez jeszcze albo wreszcie.

powiem? którzy gdyby na co bądź kolwiek byli kiedy względny, nie takieby mieli zamiary względem Rzeczypospolitę. Naostatek, gdyby tu uchybienie uysć mogło, gotówbym jeszcze i na to, aby was rzecz sama nauczyła, kiedy pogardzacie słowami. Aleśmy zewsząd ściśnieni. Katylina z wojskiem już na wniścium, drudzy wśród murów, w samém łonie miasta są nie-

60) *Vos re ipsa corrigi*, tu *res* przy słowie *corrigi* wyraźnie znaczy skutek doświadczenia, *corrigo* poprawiam a mówiąc o błędzie, odsłaniam oczy, oświecam, nauczam,

61) *In faucibus urget* inaczej to wyraża P. Lange *ante portas est* bo *fauces* paszcza albo wąwóz otwarty przez podobieństwo do paszczy znaczy także brama, wniścium do miasta lub okolicy jakiej. Cała moc wyrazu *urgeo* znaczącego napieram donaglam, docieram znika w dosłownem tłumaczeniu, co u nas nalezyć nadgrada opuszczenie słowa i wprowadzenie podwójnego już.

bis 62), sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam occulte potest; quo magis properandum 65). Quare ita ego censeo: cum nefario consilio sceleratorum civium Respublica in maxima pericula venerit, hique indicio T. Volturcii et legatorum Allobrogum convicti confessique sint, caedem, incendia, alia foeda atque crudelia facinora in civem patriamque paravisse; de confessis 64), sicuti de manifestis rerum capitalium 65)

52) *In sinu urbis* na Ionie miasta rozumie się w senacie co oczywiście widać z następujących wyrazów.

65) *Properandum* potrzeba spieszyć do końca czyli kończyć.

64) *De confessis* o tych co się sami przyznali; ieden z największych dowodów winy, kiedy się sami winowaycy do nię przyznają, dla tego i wyżey było *confessi* zaraz po *convicti* i tu ieszcze się raz, iakby na dobitkę powtarza.

65) *De manifestis rerum capitalium*, P.

przyjaciele, ani gotowości, ani naradzanych skrycie czynić nie można; czém prędzëy tedy kończyć potrzeba. I takie moie zdanie; gdy przez zbrodniczą zmowę złoczyńnych ziomeków Rzeczpospolita w ostatniem niebezpieczeństwie, a ci zeznaniem Tyta Wolturcyusza i posłów Allobrogów przekonani przyznali się sami do uknowanëy przez siebie rzezi, pożogów i innych szkaradnych i okrucieńskich zamachów na własne ziomeki i oyczynę, po takowém ichże samych wyznaniu, iako oczewiście przekonanych o

Lange objaśnia *qui deprehensi sunt in delicto capitali* którzy zostali schwytni na występku głównym, Müller znowu nieco inaczej bliżëy textu toż samo wyraża przez *manifeste rei* iawni przestępcy. Porównywaiąc oba te objaśnienia iedni i drudzy uważać się mogą za oczewiście przekonanych o występki główne, dla tego wyrażenie to w przekładzie polskiëm utrzymane.

more majorum 66) supplicium sumendum.

LIII. Postquam Cato adsedit: 1) Consulares omnes itemque Senatus [magna pars sententiam ejus laudant, virtutem animi 2) ad caelum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato magnus atque clarus habetur: Senati decretum

66) *More majorum* ten dodatek przyczynia wiele mocy i powagi mowie Katona, który, wbrew sztucznym i naciągany rozumowaniem Cezara, mając po sobie sprawiedliwość i niczem nieposzlakowane własne sumienie, ostatecznie wnosi, czego nawet w ciągu mowy nie starał się dowieść, że spiskowi, nie tylko powinni być ukarani śmiercią dla bezpieczeństwa Rzeczypospolitej, ale nawet zwyczajem przodków. Ciceron dowodnie zbija wszystkie wykrętne rozumowania Cezara przeciwko karze śmierci na obywateli tą jedną myślą wielokrotnie powtórzoną: „że kto się „targnął na własną oycyznę, przestał „iż być obywatelem, co wspomnieć

występki główne, zwyczajem przodków śmiercią ukarać.

LIII. Po téj mowie Katona, Konsularni wszyscy, toż wielka część Senatorów zdanie jego poczęli wychwalać, gorliwość pod niebiosą wynosić, jedni drugim przyganiając bojaźliwość zarzucać. Katon u nich wielki i dostojny. Wypada Senatu wyrok, iak on doradził. Otóż

nawet nie zdało się surowemu Katonowi po Ciceronie, który przed nim miał mowę, aby przez samo powtórzenie wielkiej pewności i prawdy nie osłabił iey podając do myśli, że może kto w gruncie serca innego być przekonania.

1) *Assedit* źleby to wyrazić dosłownie, usiadł.

2) *Virtus animi* nie do rozumu iak było w pierwszym Rozdziale, tylko do serca się odnosi, i znaczy tu szlachetną odwagę, zapal, energią, które wysoko podniesione i stale utrzymywane stanowią gorliwość obywatelską. Możnaby też stosując *virtus animi* do charakteru tłumaczyć przez niezgięłość umysłu.

fit, sicuti ille censuerat 5): Sed mihi multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domi militiæque 4), mari atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit attendere, quæ res maxime tanta negotia sustinisset 5). Sciebam, sæpenumero parva manu cum magnis legionibus hostium 6) contendisse: cognoveram, parvis copiis 7) bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc sæpe fortu-

3) *Censuerat* dał zdanie, opinią czyli doradził. Według świadectwa Plutarcha w życiu Cyncerona Rozdział 21 Katon radził, aby jeszcze i dobra ich zabrać na skarb, czemu gdy Cezar się przeciwił, Cynceron w téj mierze zwolnił surowe zdanie Katona.

4) *Domi militiæque* w pokoju i wojnie. Jakoż nie same tylko zdobycia wojenne Rzymian wślawiły i w potęgę podniosły, ale oraz wewnętrzne ustanowienia, prawa, zwyczaje i obyczaje, zwłaszcza przez czas kwitnącący Rzeczypospolitej. Można iednak, zdaie się, stosowniej do umieszco-

kiedym się wiele naczytał i nasłuchał iakich to dzieł znamienitych dokonali Rzymianie, w pokoju i wojnie, na morzu i na lądzie, wzięła mię ochota pilnie rozważyć, przez co też szczególniej tak wielkiemu ogromowi trudów oni podołali. Wiedziałem dobrze, iak częstokroć mała ich garstka z liczném wojskiem nieprzyjaciół staczała boie, zaznałem i to, iak o małej sile prowadzili wojny z potężnymi królami, do tego nie-

nego tu opisu i prościéj wytłumaczyć *domi militiæque* u siebie i zagranicą które to wyrażenie nie iest tak ogólne iak pierwsze.

5) *Sustinisset* dobrze objaśnia Müller przez *par esset tantis negotiis*.

6) *Legionibus hostium* zamiast *copiis* albo *exercitibus* bo tylko u Rzymian zaprowadzone były Legiony, które tu przenośnie znaczą iakimkolwiek sposobem urządzone wojska u obcych.

7) *Parvis copiis* prawie toż samo znaczą co pierwéj *parva manu*.

næ violentiam toleravisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse 8). Ac mihi multa agitanti constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse, eoque factum, uti divitijs paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed postquam luxu atque desidia civitas corrupta est; rursus 9) Respublica magnitudine sua imperatorum atque magistratuum vitia sustentabat; ac veluti effeta parente, 10) multis tempestatibus haud sane quisquam

8) *Fuisse* domyślając się *aliquando* objaśnia Müller: *et tamen Romanos discessisse victores. Ante aliquem esse* znaczy przeżyty kogo. Mowa tu o czasach dawniejszych, kiedy Gallowie Rzymian sławą wojenną Grecy wymową przewyższali, *fuisse* tedy wyraża czas już upłyniony, że to było kiedyś, a teraz jest przeciwnie; dla tego w myśl Autora toż samo odwrotnym sposobem wyraża się w przykładzie.

9) *Rursus* tłumacząc właściwie *znowu* nie znaczy tu powtórzenia dawniejszych

raz już srogość losu wytrzymywali; nareszcie wymową Greków, chwałą wojenną Gallów przerównali. A po długim rozważaniu, przekonałem się, że kilku obywateli wyższa dzielność umysłu wszystkiego dokazała, i tym właśnie sposobem nad zamożnością ubóstwo, nad niezliczonym tłumem mała liczba przemogła. Skoro zaś zbytkiem i gnuśnością naród się skaził, przyszła kolęć na Rplę podsycać wielkością swoją zepsucie wodzów i urzędników, i iakby po wyrodzeniu się matki, przez długie czasy nie było

wypadków, ale tylko następną kolęć rzeczy po sobie idących. *Sustentare* utrzymywać, pielęgnować, podsycać wyrazy u nas prawie jedno znaczące.

10) *Veluti effeta parente*, rozumie się tu przez *parens* oyczyzna iak wyraźnie znajdujemy u Cyncerona w pierwszemy mowie przeciwko Katylinie w Rozdziale 7 *te patria quæ communis est omnium mater. Effeta* wypłodzona która więcéy już rodzić nie może.

Romæ virtute magnus 11) fuit. Sed memoria mea, ingenti virtute, divorsis moribus, fuere viri duo, M. Cato et G. Cæsar: quos, quoniam res obtulerat, 12) silentio præterire non fuit consilium, quin utriusque naturam 13) et mores quantum ingenio possem, aperirem.

LIV. Igitur his genus, ætas, eloquentia, prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria; sed alia alii. Cæsar beneficiis ac munificentia magnus habebatur; integritate vitæ, Cato. Ille mansuetudine et misericordia clarus factus: huic severitas 1) dignitatem addi-

11) *Magnus virtute* wyrażenie to zajmuje w sobie razem wielkość charakteru i geniuszu, i nie zupełnie się wydaie przez *magnitudo animi* wielkość umysłu, lub wielkomyślność.

12) *Quoniam res obtulerat* co do słowa gdy rzecz podała; można tu wyrazić nieosobiście, gdy z okoliczności wypadło.

13) *Natura* zbiór wszystkich skłonności

wcale nikogo w Rzymie z wielkim umysłem. Dopiero aż za moiéy pamięci znaleźli się niepospolitéy wyższości, odmiennego charakteru dwaj mężowie, których przy podanym razie, przeminać milczeniem nie myślę, i ile moją dzielnością zmogę, ich sposobu myślenia i postępowania obraz wystawię.

LIV. Byli tedy oni rodowitością, wiekiem, wymową, prawie równi sobie; równi wielkością umysłu, iako też i sławą ale oba różną. Cezara z dobroczynności i szczodroty wychwalano, Katona z nieskazitelności życia: ów stał się głośnym łaskawością i miłosierdziem, temu

i pobudek w człowieku, z których w nim powstaie pewny sposób myślenia kierujący wszystkimi jego postępkami wyrażonemi przez *mores*. *Aperire* odsłonić, wystawić na widok, czyli wykreślić obraz, odmalować. Jakoż, zaraz następuje obraz Cezara i Katona.

1) *Severitas* niczém niezgięty i niewzru-

derat. Cæsar dando, sublevando, ignoscendo; Cato nihil largiundo gloriam adeptus. In altero miseris perfugium erat; in altero malis pernicies. Illius facilitas, 2) hujus constantia laudabatur. Postremo, Cæsar in animum 3) induxerat laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus sua negligere, nihil denegare, quod dono dignum esset 4), sibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus enitescere posset.

szony umysł. Ciceron w Brutusie swoim Rozd. 72 i 75 nazywa tegoż Katona najdoskonalszym Stoikiem dając mu pierwszeństwo w wymowie nad wszystkich zwolenników sekty Zenona, a nawet go z ich liczby oddziela, jako nie mogących się z nim równać w tym jednym względzie.

2) *Facilitas* przystępność albo uczynność która jest matką szczodroblowości.

3) *In animum induxerat* ułożył sobie, przedsięwziął trudzić się, być zawsze czynnym czyli inaczej to wyrażając: wziął sobie za cel trudy, czuwania czyli nieu-

surowość powagi przydała. Cezar szafując, wspierając, przebacząc, Katon nikomu nie świadcząc sławy dostąpił. W jednym biedni znajdowali ratunek, w drugim złoczyńcy zgubę. Tamtego przystępność, tego stałość wielbiono. Nareszcie Cezar wziął sobie za cel trudy, czuwania, zajęty cały sprawami przyjaciół o swoje nie dbał, niczego nie odmawiał, co tylko było godnym ofiary; dla siebie wielkiego naczelnictwa wojska, nowé wojny pragnął, gdzieby geniusz

stanną pracę i na tem się pierwsza część zdania zawiesza, a następujące tryby bezokoliczne po *intentus* nie zależą już od *in animum induxerat* bo by się musiało położyć *intentum* a nie *iatentus*.

4) *Quod dono dignum esset* w tych słowach maluje się wspaniałość Cezara, który nigdy małych darów nie czynił, tylko zawsze wielkie. Mała ofiara znamionuje niemożność lub przy możności jakąś nikczemność umysłu żalującą daru, choćby na rzecz największą.

At Catoni studium 5) modestiæ, decoris, 6) sed maxime severitatis erat. Non divitiis cum divite neque factione 7) cum factioso; sed cum strenuo 8) virtute, cum modesto pudore, 9) cum innocente 10) abstinentia certabat; esse, quam videri, bonus malebat; ita quo minus gloriam petebat, eo magis assequabatur 11).

5) *Studium* staranie albo lepięy usiłowanie. Można także powiedzieć upodobanie bo o to naywięcęy usilniemy, cośmy sobie upodobali. Z tąd *studium* ma to podwójne znaczenie.

6) *Decus, honor*, tu wyraża samo delikatne uczucie honoru będące gruntem uczciwości, za którą też się bierze.

7) *Factio* tu nie znaczy zmowa ale raczej zмовnictwo, duch zмовniczy albo króćcy i dobitnięy zмовność chociaż te wyrazy nie przyjęte ieszcze w używaniu, wyprowadzić się iednak dają ze swoiego źródłóstwu. Toż samorozumieć o wyrazie zмовny.

mógł zaiasnić. A Katona staraniem była skromność, uczciwość, a szczególnięy surowość. Nie bogactwy z bogatym, ani zмовnością, ze zмовnym, ale z gorliwym energią, ze skromnym uczciwością z sumiennym powściągliwością szedł na wysięgi; bydź, niżeli wydawać się dobrym wolał. Im tedy mnięy o chwałę zabiegał, tęp snadnięy ją otrzymywał.

8) Tu *strenuus* mówiąc o życiu obywatelskięm znaczy gorliwy i iakby pocięga za sobą znaczenie bliskiego wyrazu *virtute* dającego się dobrze tłumaczyć przez energię albo dzielność ducha, umysłu.

9) *Pudor* toż samo tu prawie zdaie się znaczyć co powyższe *decus* tylko że drugie raczęy wypływa z pierwszego i dla tego często ich znaczenia mogą się mieniać nawzajem. Możeby dobrze wydadź *pudor* przez *delikatność*, gdyby tego wyrazu znaczenie u nas było pewnięy ustalonym.

10) *Innocens* który nikomu nieszkodzi skrupulatny, sumienny.

11) *Assequabatur* otrzymywał dostępo-

LV. Postquam, ut dixi, Senatus in Catonis sententiam discessit, Consul optimum factum ratus, noctem, quæ instabat, antecapere 1), ne quid eo spatio novaretur, Triumviros 2), quæ supplicium postulabat, parare 3), jubet: ipse, dispositis præsiidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit 4) ceteris per Prætores. Est locus in carcere, quod Tullianum 5) adpellatur, ubi paululum

wał, P. Lange obstaie przy *sequebatur* domyślając się *gloria illum* przez co się dopełnia niepospolity obraz Katona który nie ubiegał się o chwalcę, ale ta sama jakoby szła za nim.

1) *Noctem antecapere.* P. Lange objaśnia przez *præcipere conjuratis* zachwycić spiskowym. Patrz Roz: 32.

2) *Triumviri Capitales.* Byli to dozorczy więzienia, którzy razem zarządzali wykonywaniem rozmaitych kar za występki główne.

3) *Quæ supplicium postulabat parare*

LV. Gdy tedy iakom powiedział, Senat poszedł za zdaniem Katona, Konsul za najlepszą rzecz sądząc, przed nadeściem nocy się uwinąć; aby przez ten czas co nowego nie zaszło, Tryumwirów do kary śmierci należyte przygotowania zleca; sam, rozstawiwszy strażę, Lentula do więzienia zaprowadza, a drugich Prætorowie. Jest miejsce w więzieniu Tullianum zwane, o kilka kroków po lewé

czego tylko kara śmierci wymagała przygotować czyli potrzebne przygotowania uczynić.

4) *Idem fit etc.* co do słowa tłumacząc: toż samo czyui się drugim przez Prætorów.

5) *Quod Tullianum.* Tu *quod* na wzór Grecyzny zgadza się z następującem po sobie *Tullianum*, a odnosi się nie do *carcer* ale do *locus*, bo nie całe więzienie, tylko iedna jego część zwaną była Tullianum od Serviusza Tulliusza założyciela lub wporządcy tęg części więzienia.

ascenderis 6) ad laevam circiter duodecim pedes humi depressus 7). Eum muniunt undique parietes 8), atque insuper camera, lapideis fornicibus vineta 9); sed incultu, tenebris, odore, foeda atque terribilis ejus 10) facies est. In eum locum postquam demissus est 11)

6) *Ascenderis* w wydaniu Gruterowskiem znajdujemy *descenderis* dla tego, że następuje potém *humi depressus*; Müller zaś za Palmeryuszem idąc położył *escenderis* co tłumaczy przez *ascenderis* lub *progressus sis*, ile że *escendere* nie tylko znaczy iść w górę, ale ieszcze postąpić daléy.

7) *Humi depressus* część ta więzienia obwiedziona murem zachodziła w głąb na 12 stóp. Wyraz *humi* nie jest tu zbyt czynnym podobnie iak w wyrażeniu *humi prosternere* użytém zamiast samego *prosternere*.

8) *Eum etc. parietes* obchodzi ie naokoło mur. Tu *parietes* ściany mogą bezpiecznie wziąć się za murowane, bo zaraz o sklepieniu kamiennem jest mowa.

stronie na stóp 12 w głąb zapadłe. Obwiedzione na około murem z wierzchu ma sklepienie kamienne, a pustką, ciemnością, złym wyziewem wstręt i przestraszach wraża. Tam gdy *Lentula* sprowa-

9) *Camera insuper vineta lapideis fornicibus* sklep z wierzchu spoiony obłączyłością kamienną czyli z wierzchu albo w górze kamienny, co wyraźnie wychodzi na sklepienie kamienne iakie było w téy części więzienia.

10) *Ejus* nie odnosi się do *camera*, iak to mylnie wziął nasz X. Piłchowski, ale zawsze do *locus*, bo tu *insuper* nie znaczy nadto lecz z *wierzchu* *Camera* nie jest oddzielnym sklepem czyli inną częścią więzienia od téy którą Autor wyszczególnił wyrazami *locus in carcere*. *Odor* lub *odos* położone samo, znaczy zawsze zły wyziew; *foedus* szkaradny co wstręt wraża, *terribilis* straszliwy; *facies* wyczerzenie, powierzchowność.

11) *Demissus est* co do słowa, spuszczonego, nie należy rozumieć, że go spuszczone po sznurze bo w takowym razie, nie

Lentulus, quibus præceptum erat, loqueo gulam vindices rerum capitalium 12) fregere. Ita ille patricius, ex clarissima gente Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus factisque suis exitium vite invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cæpario eodem modo supplicium 13) sumtum.

byłoby sklepienia o którym dopiero była mowa, dla tego zaś położone biernie słowo demitto że nie sam Lentul na dół zeszedł zapewne po schodach, ale go sprowadzono.

12) *Vindices rerum capitalium* co do słowa, mściciele występków głównych albo iednym słowem *oprawcy, kaci*, wreszcie omawiając na wzór Sallustyusza, sładzy kryminalni lub sądowi.

13) *Sumere supplicium* zadać śmierć, karę śmierci albo ostatnią mękę. Tu jest miejsce wywieść znaczenie wyrażen dare poenas, sumere poenas lub supplicium. Zapewne Rzymianie cale inne, niż my, wyobrażenia przywiązywali do kary. Oni na pier-

dzono, sładzy sądowi na dany im rozkaz stryczkiem go zadławili. Tak ów Senator z najświetniejszego rodu Korneliuszów, który władzę Konsulowską w Rzymie dawniey piastował, godną swoich obyczaiów i postępów śmierć znalazł. Cethegowi, Statyliuszowi Gabiniuszowi, Cæparyuszowi takąż samę karę zadano.

wszym względzie mieli osobę karaną, my karzącą. Dla tego też u nich karany, iak gdyby dawał z siebie karę, a karzący brał ją z niego czyli odbierał. Ztąd owa różnica wyrażen łacińskich od polskich. Ztąd u nas i nieprzytomnego kara śmierci dosięgała, iakiego u Rzymian nie było przykładu.

Po dopełnionéy karze śmierci na spiskowych Cyceron wyszedłszy na zgromadzenie ludu, tém iednym słowem rzecz całą ogłosił *Vixerunt*, iuż po nich. Dano mu oklask, okrzykniono go oycem oycyzny i w najliczniejszym orszaku odprowadzono do domu. Drogi i domy były oświecone, a kobiety ze starcami i dziećmi z okien wy-

LXI. Sed confecto præ, tum vero cerneret 1), quanta audacia, quantaque animi vis 2) fuisset in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quisque pugnando locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat 3). Pauci autem quos medios cohors prætoris disjecerat 4), paulo diversius 5), sed omnes tamen adversis vulneribus 6) conciderant. Catilina

glądały niecierpliwie, rade widzieć tryumf Cyncerona. Na co gdy niektórzy z zdrośni szemrać poczęli, Katon miał mowę do do ludu, wktórej Cyncerona takim wyniosł pochwałami, że kiedy on schodził z urzędowania wielkie i niepospolite imię Oyca Oyczyzny mu przysądono, i nawet na cześć dla niego Senat kościół szlubiował. Oczém Plutarch w życiu Cyncerona Rozdz: 22, 25. toż Appian De B. C. c. 11.

1) *Tum vero cerneret* co do słowa, wle dybyś dopiero obaczył, a co na jedno wychodzi, dopiero się pokazało.

2) *Vis animi* dzielność ducha, zapal albo eż zażartość, zaciekłość, iaka zwykła by-

LXI. Otóż po skończonéj bitwie dopiero się pokazało, iakato odwaga, iaka zaciekłość była w woysku Katyliny. Bo gdzie który walcząc stanowisko zajął, tamże prawie, wyzionawszy ducha, ciałem swoim zalegał. Tych zaś niewiele, których półk Pretoryański poroztrząsał, chociaż winném nieco mieyscu, ale iednak wszyscy z przodu ranni polegli.

wać między bój wiodącymi, zwłaszcza w woynach domowych.

5) *Corpore tegebat*, możeby nie od rzeczy było powiedzieć: tamże *głowę położył* zamiast iedném słowem poległ; ale tak już znikłaby część obrazu.

4) *Disjecerat* rozbił, roztrącił, rozpierzchnął.

3) *Paulo diversius* nieco odmienniéj, a iak objaśnia P. Lange *locis paululum diversis*.

6) *Adversis vulneribus* czyli *adverso corpore acceptis* ranami z przodu odebranemi i gdyby tak można powiedzieć *czelne mi ranami*, które zaświadczały nieustraszo-

vero longe a suis, inter hostium cadavera repertus est, paululum etiam spirans, ferociamque animi 7), quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postrémo, ex omni copia, neque in proelio, neque in fuga quisquam civis ingenuus 8) captus. Ita 9) cuncti suae hostiumque vitae iuxta pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani lætam aut incruentam 10)

ne męstwo walczącego; i ztąd się uważały takowe rany za bardzo zaszczytne iak znowu odebrane w ucieczce i za zwyczaj z tyłu, były hańbiące. Znajdujemy wstarych książkach Polskich *poczciwe rany* ale przymiotnik *poczciwy* lepiej zawsze stosować do osoby.

7) *Ferociam animi* srogość ducha malująca się na twarzy i w całym weyrzeniu człowieka wojennego, ztąd iednym słowem przez groźność tłumaczyć się może.

8) *Civis ingenuus* obywatel wolny, dobrze urodzony, szlachetny ma się tu rozumieć o tych, którzy byli w woysku Katyliny.

A Katylina, daleko od swoich znalezione, nawet ieszcze trochę dyszał zatrzymując na twarzy tę srogość ducha, iaką miał za życia. Wreszcie z całej zgrai, ani w bitwie, ani w ucieczce, by ieden obywatel dobrze urodzony nie został poymany. Tak wszyscy swojego i nieprzyjaciół życia zarówno nie szczędzili. Jednakowoż i dla woyska ludu Rzymskiego oplakane i krwawe było to zwy-

9) *Ita cuncti etc. ita* zamiast *tam parum* iak tłumaczy Lange. Tu sposób mówienia twierdzący użyty zamiast przeczącego dodaie mocy i wyrazistości łacinie, a w języku naszym w żaden sposób utrzymać się nie może chybaśmy powiedzicili dosłownie: tak wszyscy swoje i nieprzyjaciół życia zarówno szczędzili; co ieszcze słabię się wydaie, niż z dodaniem *ne*, bo nasze *tak* nieodpowiada tu zupełnie łacińskiemu *ita* wziętemu za *tam parum*.

10) *Neque... lætam aut incruentam* tak piękny i rozmaity sposób mówienia łaciński udać się nie może w polszczyźnie,

victoriam adeptus; nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui de castris visendi, 11), aut spoliandi gratia processerant 12), volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiebant; fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie 13) per omnem exercitum lætitia, mœror 14); luctus atque gaudia agitabantur.

przestaiemy tedy na samém wyrażeniu myśli, używając wszystkich prawie wyrazów w prost przeciwnego znaczenia, i tym sposobem mowę przeczną na twierdzącą zmieniamy.

11) *Visendi gratia* co do słowa, dla widzenia, zobaczenia, do czego prowadziła ciekawość, przez którą widzenie samo tłumaczyć się może, iako skutek przez swoją przyczynę.

12) *Processerant* domyśla się Müller ali-quod temporis post pugnam finitam, w nieiaki czas po skończonéj bitwie; wypada podług tego tłumaczyć *nadeszli*.

13) *Varie* rozmaicie maluje tu pomie-

cięstwo. Bo co najeźniejsi wszyscy albo padli w bitwie, albo ciężko ranni wyszli. Wielu zaś co z obozu albo przez ciekawość, albo też dla łupu nadeszli, przewracając nieprzyjacielskie trupy, iedni przyjaciół, drudzy zażyłych lub krewnych znachodzili. Byli i tacy, którzy wrogów swoich poznawali. Stąd zarazem po całym woysku, radość, smutek, żałosne i wesołe okrzyki wszędzie się odzywały.

szane głosy, które się razem odzywały, co też było owego pomieszania przyczyną, ztąd varie tłumaczy się przez zarazem.

14) *Lætitia, mœror* radość, smutek iak trafnie przywodzi Lange, a luctu atque gaudio ita differunt, ut illa sint clara, hæc tacita, od żalu i uweselenia tém się różnią że pierwsze są głośnie drugie ciche. Wszelakoż tu wszystko za głośnie uważać możemy, bo każdy na poboiovisku miał wszelką wolność rozwodzenia swojego żalu, smutku, radości i uciechy, a ztąd agitabantur tłumaczyć można przez *odzywały się*, a znowu luctus atque gaudia przez żałosliwe i wesołe krzyki.

K O N I E C,

ciekawość albo też dla tego nadzieję
 przeważać nie przysięskę trzymać, że
 dai przysięgi, choćby sąły ich lub kre-
 woych zapobiegli. Byli i tacy, którzy
 wrogów swoich goznawali. Bieda zar-
 zem po całym wojsku, radosć, smutek,
 jakono i wasze okazyły wyszedła się
 obywateli.

wane glory, która starożytność obywateli, co
 jest dla tego pewnego przysięgi,
 alga z nich tłumaczy się przez samostan-
 14) Książka, która obywateli wodzić ma
 do tego przysięgi, a także do
 pod gaudia in different, et illa semel ali-
 te, hoc factum ad eum i wreszenie tam
 się i tacy, że przysięga na głowę drugo-
 che. Wszakże to wreszenie na głowę u-
 wane mowimy, do kade na podobowian
 niuz waznik, woznie na woznie swo-
 iego białe, radosć, radosć, a tacy
 gaudia in different, et illa semel ali-
 te, hoc factum ad eum i wreszenie tam
 się i tacy, że przysięga na głowę drugo-
 che. Wszakże to wreszenie na głowę u-
 wane mowimy, do kade na podobowian
 niuz waznik, woznie na woznie swo-
 iego białe, radosć, radosć, a tacy

K O N I C

ZNACZNIEYSZE POMYŁKI DRUKU.

<i>Karta Wiersz</i>	<i>zamiast</i>	<i>czytaj.</i>
Przedmowa.		
1. i. do Druku <i>Sallustyusz</i>		do druku <i>cały Sallustyusz.</i>
6. externum	czytaj	externarum.
7. za równo		zarówno.
8. wzięść		wziąć.
13. tyrania		tyranija.
-- intra legum		intra fines legum.
16. alioquo		aliquo.
23. i tyle		i byle.
24. dyktatorostwo		dyktatorstwo.
25. torować		utorować.
-- confidet		confidit.
26. gdy mi przyszło		gdy mi teraz przyszło.
30. bo składaia		bo ci składaia.
32. i prawo		i prawa.
33. ma znaczenie		ma podobne znaczenie.
38. quisque ferire		quisque hostem ferire.
39. nie był niezwyżony		nie był niezwyżony.
40. quantam		quantum.
41. raczey niż		samowolnie raczey niż
-- wslawia samowolnie lub		wslawea lub.
43. Prawość		Sprawiedliwość.
-- krótkie		krótkie.
45. oznacza	oznacza, ale nie o	pierwszeństwo.
48. neque		namque.
53. negligere		negligere.
53. umysł		umysł.
-- zachował		zachciwał.
-- Sprawi		spraw i okrucieństw.
54. Voluptaria		voluptuaria.
-- korzyść		korzyść,
57. wywyższenie się		wywyższenie się
62. quas honeste		quippe quas
66. aliquod		aliquot.

67. tym gdy	potem gdy.
— zaciągały	pozaciągały.
72. partem	partim.
88z plerisque	plerique.
-- Quod legibus	quæ legibus.
93. na naylepszym	na naywyższym stopniu.
97. bezwzględność prawa	bezwzględność na prawa.
100. zamiast mitto	zamiast mitti,
103. czas okoliczność	czas; okoliczności
-- i przeszlego	i przyszlego.
105. i daley	nadal.
108. qui item	cui item.
112. animadvertibat	animadvertebant.
-- corpore	cœpere.
115. zebrać na skarb	zebrać.
117. Kopia	Kopia.
125. byleby mi	byleby im.
-- rozprawia	rozprawiał.
129. oręża i koni	piechoty i iazdy
130. i nieprawności	i nieprawości
140. obstet	obstat.
143. iuż na wnysłciu	iuż iuż na wnysłciu.
153. dzielnością	zdelnością.
165. poroztrząsať	poroztrzącať
167. zdodaniem	dodaném

INSTYTUT
 BADAŃ LITERALNYCH PAN
 BIBLIOTEKA
 00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 72
 Tel. 26-68-63

F

23.541